

MİMAR KASIM HAKKINDA

Prof. Dr. SEMAVİ EYİCE

Osmanlı devri yapı sanatının Mimarbaşuları hakkında bilinenler yetersizdir*. En iyi tanınan Mimar Sinan'ın bile hayatı ve eserleri üzerinde daha pek çok aydınlanma bekleyen meseleler vardır¹. Yalnız Osmanlı sanatının İlk devrindeki mimarlardan Hacı İvaz Paşa² ile Klâsik devir mimarlarından Davud Ağa³, Dalgıç Ahmed Ağa (sonra Paşa)⁴, Sedefkâr Mehmed Ağa⁵ hakkında bazı belge ve ka-

* Ser Mimar-ı Hassa Kasım Ağa'nın Karacaahmet'teki mezarını ilk olarak çok yıl önce, rahmetli Reşat Ekrem Koçu (1905-1975) ile ziyaret etmiş ve üzerinde konuşmuştuk. 1972'de Yük. müh. mim. Dr. Yılmaz Önge ile bu mezarı etraflı surette incelemek fırsatını elde ettik. Y. Önge kabrin bu makale ile basılan rölöveleni çizdikten başka, mezartaşındaki kitabenin hayli zor olan estampajını da çıkarmak külfetini yükledi. Kendisine teşekkürü borç bilirim.

Bu araştırmamız, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesinde 1978 yılı Şubat ayında düzenlenen *I. Millî Türkoloji Kongresi*'nde bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Sinan ile ilgili yayınların bibliyografyası on yıl önceki duruma göre düzenlenmiştir, bkz. Afife Batur ve Selçuk Batur, *Sinan Bibliyografyası*, "Mimarlık" sayı 49 (1967) s. 40-44; ayrıca kşl. Ayla Ödekan, *Türkiyede 50 yılda yayımlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık tarihi ile ilgili yayınlar bibliyografyası (1923-1973)* (İstanbul Teknik Üniv. - Mimarlık Fakültesi yayını), İstanbul 1974, bilhassa s. 272-286. Hassa Başmimarı Koca Sinan'dan çok önce yaşamış, hayatı ve eserleri hakkında az da olsa bazı bilgiler elde edilebilen adaşı başka bir Mimar Sinan hakkında da ufak bir monografya meydana getirilmiş olmakla beraber, bu ustanın yapıcılık kudreti henüz yeteri kadar araştırılmamıştır, bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, *Azadlı Sinan (Sinan-ı Atık)*, (Fetih Cemiyeti Neşriyatı, no. 4) İstanbul 1953.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Hacı İvaz Paşa'ya dâir*, "Tarih Dergisi" X, sayı 14 (1959) s. 25-58.

³ Ahmet Refik, *Mimar Davud*, "Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası" VIII, fas. 1 (1932) s. 1-6; Kemal Altan, *Mimar Davud*, "Arkitekt" V, 11-12 (1935) s. 339-342; Muzaffer Erdoğan, *Mimar Davud Ağa'nın hayatı ve eserleri*, "Türkiyat Mecmuası" XII (1955) s. 179-204.

⁴ M. Zarif Orgun, *Mimar Dalgıç Ahmet*, "Arkitekt" XI, 3-4 (1941) s. 59-62; Şahabettin Akalın, *Mimar Dalgıç Ahmet Paşa*, "Tarih Dergisi", IX, sayı 13 (1958) s. 71-80.

⁵ Djelal Essad (= Celâl Esat Arseven), *Constantinople, De Byzance, à Stamboul*, Paris 1909, s. 265-267, Mehmed Ağa'nın biyografyası bu kitabın *Eski İstanbul* adıyla basılan türkçesinde yoktur. Tahsin Öz, *Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariye*,

yıtlar bulunduğundan hayatları bir dereceye kadar bilinmekte, Lâle devri hassa mimarı Kayserili Mehmed Ağa⁶ ile XVIII. yüzyılda birçok eserlerin yapımında adı geçen Tahir Ağa ise zengin tarih kaynaklarına dayanan birer monografya sayesinde⁷ oldukça etraflı surette tanınmaktadır. Fakat bunlar dışında kalanlardan Atik Sinan'ın, Mimar Ayas'ın, Kemalettin ve Hayreddin'in ve daha bir çoklarının ne hayatları bilinmekte ne de yaptıkları eserlere dair kesin bilgiler elde edilebilmektedir⁸. Böyle tarihin karanlıkları içinde kaybolmuş

"*Arkitekt*" sayı 139-140 (1943) s. 179-186; sayı 141-142 (1943) s. 228-234; sayı 143-144 (1943) s. 276-282, bu yazı ayrıca broşür halinde de yayınlanmıştır. (Arkitekt yayımları. no. 16) İstanbul 1944. Sultan Ahmet camii mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa hakkında Arnavutluk'da basılan bir yazıda ise milliyeti üzerine durularak, onun "...şartlar yüzünden yabancı memleketlerde çalışmak zorunda kaldığı..." ileri sürülmekte ve memleketi Elbasan'dan Türkiye'ye bu yüzden gönderildiği (!) yazılmıştır. Böylece Mehmed Ağa'nın yaşadığı yüzyıllarda Tuna kıyılarından Basra körfezine kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu adı verilen bir Devletin varlığı inkâr edilmektedir. bkz, Ramadan Sokoli, *Sur les traces des artistes albanais anciens : L'architecte d'Elbasan, "L'Albanie Nouvelle"*, XXVI. yıl, sayı 4 (1972) s. 34-35.

⁶ Muzaffer Erdoğan, *Lâle devri Baş Mimarı Kayserili Mehmet Ağa*, (İstanbul Fetih Cemiyeti - İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 48), İstanbul 1962.

⁷ Kemal Altan, *Mimar Mehmet Tahir*, "*Arkitekt*" VII, 7 (1937) s. 193-195; Muzaffer Erdoğan, *18. asır sonlarında bir Türk sanatkârı: Hassa Baş mimarı Mehmet Tahir Ağa, hayatı ve mesleki faaliyetleri*, "*Tarih Dergisi*" VII, sayı 10 (1954) s. 157-180; VII, sayı 11-12 (1955) s. 159-178, IX, sayı 13 (1958) s. 160-170.

⁸ Az tanınmış bazı mimarlar hakkında da küçük yazılar çıkmıştır. bu hususda hatıra gelen bir kaç yayın olarak şunlar gösterilebilir: Kemal Altan, *Esir Ali*, "*Arkitekt*" 3 (1937) s. 81-83; ay. yz. *Yenicami mahfili ve Mimar Hezarfen İbrahim*, "*Arkitekt*" VII, 12 (1937) s. 344-345; ay. yz. *Klâsik Türk mimarları: Mimar Mehmet*, "*Arkitekt*" VII, 8 (1937) s. 223-226', O. Ergin, *Balıkesirli Mimar Sinan*, "*Kaynak*" sayı 160-161 (1946) s. 2-3, sayı 162-163 (1946) s. 3-4, sayı 164-165 (1946) s. 5-7; Yılmaz Önge, *Fatih Sultan Mehmed'in üç mimarı: Ali Neccar, Azatlı Sinan, Mimar' Ayas*, "*Önasya*" IV, sayı 45 (1969) s. 8-9; Sadi N. Nirven, *III. Selim'in Hassa Ser mimarı İbrahim Kâmi'nin su mimarisine ait eserleri*, "*Arkitekt*" XXVI, sayı 288 (1957) s. 133-134; İstanbul'da Bayazid camii'nin mimarı olduğu tahmin olunan fakat hakkında fazla bir bilgi olmayan Yakub Şah b. Sultan Şah hakkında bkz. Rıfki Melül Meriç, *Bayazid camii mimarı, II. Sultan Bayazid devri mimarları ile bazı binalar*, "*Ankara Ü. - İlähiyat Fakültesi, Yıllık Araştırmalar Dergisi*" II (1957) s. 5-76. Osmanlı devri tarihinde XVII. yüzyıl mimarları hakkında ayrıca bkz. Zeynep Nayır, *Osmanlı mimarlığında Sultan Ahmet külliyesi ve sonrası (1609-1690)* (İstanbul Teknik Üniv. Mimarlık Fakültesi yayını), İstanbul 1975.

Mimarbaşılardan biri de Kasım Ağa'dır⁹. XVII. yüzyıl içinde yaşayan bu Hassa mimarına dair dağınık pek çok şey yazılmakla beraber, hakkında açık ve kesin veri(*donné*)lere ulaşılmamıştır. Hakkında yazılanların çoğu da bilinenleri iyice karıştırarak içinden çıkılmaz ve hattâ yanıltıcı bilgilerin biraraya getirilmesine yol açmıştır. Bu küçük araştırmamız Hassa Mimarı Kasım Ağa hakkında bir monografya olmadığını derhal belirtmek isteriz. Bu araştırma karanlıklar içinde kaybolan Mimar Kasım'ın hayatını ve yaptığı eserleri ortaya koyacak da değildir. Bu sadece iyice karışık bir durum almış olan bir sanatçı biyografyasını tahlil etmek ve yazılanların kritiğini yaparak, Mimar Kasım "meselesi"nin ne durumda olduğunu ortaya koymak gayesiyle hazırlanmış bir "*mise au point*" yani bilinenlerin incelenerek ayarlanmasıdır.

I

HAKKINDA YAZILANLAR

Bildiğimiz kadarı ile Mimar Kasım hakkındaki ilk biyografya denemesi Ahmet Refik (1881-1937) tarafından yapılarak 1924'de yayınlanmıştır¹⁰. Kaynak olarak Naimâ ile Evliya Çelebi'yi kullanan Ahmet Refik, elde edebildiği bilgilerin yardımıyla bu sanatkârın hayatının bir kısmını, Osmanlı Devleti içindeki siyasî rolünü anlatmıştır. Sonraları, Türk mimarlarına dair yazdığı ve 1937'de basılan kitabında da aşağı yukarı aynı biyografyayı tekrarlamış ve Köprülü Mehmet Paşa'yı Sadrâzam yapmağa uğraşan Kasım'ın sonunda bunu başardığı, "fakat ondan sonra da, kendisinden nâm ve nişan görülmedi"ğini yazmış, onun olduğu söylenen mezartaşından hiç bahsetmemiştir. A. Refik'e göre Sultan İbrahim'in ahırlarından başka onun yaptığı hiçbir eseri tanınmaz sadece Mimarbaşılığı yıllarında Sepetçiler köşkünün tamir edildiği bilinir. Ahmet Refik'e göre Kasım Ağa'nın Mimarbaşılığa atanması 1640 yılında olmuştur¹¹.

⁹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308, IV, s. 49'da Mimar Kasım Ağa'nın biyografyası çok kısa olarak yer almıştır.

¹⁰ Ahmet Refik (Altınay), *Âlimler ve Sanatkâr'lar*, İstanbul 1924, s. 207-228.

¹¹ Ahmet Refik (Altınay), *Türk mimarları*, İstanbul 1937, s. 34-48 ve ayrıca s. 70-72; aynı kitap son yıllarda yeni bir biçimde tekrar basılmıştır, bkz. *Türk mimarları* (Sander yayınları, Özel dizi: 7), baskıya hazırlayan Zeki Sönmez, İstanbul 1977, s. 73-83.

Kasım Ağa hakkında Hassa mimarı olarak biyografyasını ortaya koymağa çalışan ilk araştırmalardan bir başkası da F. Babinger tarafından yapılarak Osmanlı devri mimarlarına dair bir yazıda 1924'de yayınlanmıştır. Bu kısa denemede, ona sonraları bir başkasından *ayırtetmek için* (. . . *später zur Unterscheidung auch Qodscha Qâsim geheisen. . . .*) *Koca* adının verildiği, H. 1032 (= 1622/23)'de Başmimar olup, H. 1053 (= 1642/43)'de azledildiği, fakat az sonra tekrar aynı makama getirilip 1651'de Valide Sultan kâhyası olduğu, Yedikuleye hapsedilip, Kıbrıs'a sürgün yollandığı, 1655'de Köprülüü Sadrâzam yapmak için çalıştığı ve H. 1070 (= 1660/61)'de öldüğü haber verilmektedir. Babinger'in bu notu yazarken faydalandığı iki eser *Hammer Tarihi* ile *Sicill-i Osmâni*'dir. Yine Babinger'e göre Kasım'ın mimar olarak üzerinde çalıştığı bilinen tek eser Yeni cami olarak tanınan Valide camiidir (1651 de)¹².

Tanınmış İslâm Sanatı tarihi uzmanı E. Kühnel ise, Dünya sanatkârlarının biyografyalarına dair almanca büyük sanatkârlar ansiklopedisine yazdığı ve 1927'de basılan çok kısa bir notta, onun 1615'de Kösem Sultan adına Yeni Valide camiinin projesini hazırlayarak yapıma başladığını, büyük ihtimalle Üsküdar'da 1640'da biten Çinili Camii yapmış olabileceğini bildirmiştir¹³. Yeni camiinin Safiye Sultan tarafından yaptırılmağa başlandığı ve projesinin Davud Ağa'nın olduğu, onun ölümü veya idamı üzerine de işlere Dalgıç Ahmet Ağa'nın baktığı, fakat H. 1012 (= 1603)'de Safiye Sultan'ın Eski saray'a çekilmesi ile işlerin uzun yıllar durduğu ve ancak Turhan Sultan tarafından camiinin yeniden yapımına başlatılarak 25 Zilkade 1071 (= 1663)'de tamamlandığı bilinir. Bu duruma göre Kühnel'in kısa notu yanlışlarla doludur.

Kasım Ağa hakkında geniş bir biyografya araştırması 1934'de yayınlanmıştır. A. Kemalettin tarafından yazılan bu makalede Kasım'ın Dördüncü Murad'ın Mimarbaşısı olduğu ve hayatta iken yaptırdığı mezarının Karacaahmet mezarlığında durduğu haber verilmekte, siyasî rolü hakkında bazı bilgilerden sonra mezartaşının bir fotosu ile birlikte onun eserleri olarak kabul edilen bazı yapılar üze-

¹² F. Babinger, *Quellen zur osmanischen Künstlergeschichte*, "Jahrbuch der asiatischen Kunst" I (1924) s. 31-41; ay. yz. *Kasım Ağa* maddesi *Encyclopaedie of Islam*, III. s. 798.

¹³ E. K[ühne]l, *Khodja Qâsim*, maddesi Thieme - Becker, *Künstlerlexikon*, XX, 1927, s. 248.

rinde durulmaktadır. Kemalettin'e göre Bağdat kasrı ile Çinili cami, Mimar Kasım'ındır. H. 1070 (= 1659/60)'de ölen Kasım, aslen Yanmalı'dır ve Amasyalı Sadi Çelebi'nin azadlı kölesidir¹⁴.

Ahmet Refik'in *Türk Mimarları* hakkındaki kitabının 1937'de basılması üzerine bir tenkit yazısı yazan mimar Necmeddin Emre ise, bu yaşlı tarihçiyi ağır surette hırpalayarak Mimar Kasım'ın: "...siyaset hayatındaki nüfuzu ile memlekete yaptığı hizmetler kadar Türk mimarisinde de mevki kazanmış ve eser vücüde getirmiş kudretli mimarımız", olduğuna işaret etmektedir. Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığında görülen mezarın kitabesinin çok yanlış bir kopyasını veren Necmeddin Emre, Topkapı Sarayında İftariye kamariyesi, Bağdat Köşkü, Valide Kösem Sultan'ın hayratı olan Çinili cami ile yanındaki sıbyan mektebi, çeşme ve çifte hamamı, bu camiye gelir sağlamak üzere İstanbul içinde yapılan büyük Valide hanını Mimar Kasım'ın başlıca eserleri olarak saymaktadır. Necmeddin Emre'nin Çinili camii, Mimar Kasım'a bağlarken öne sürdüğü dayanağı Karacaahmed'deki mezarın lâhidinin süslemesi ile Çinili cami haziresindeki lâhitlerin süslemesindeki benzerliktir (...burada görülen mermer sandukanın inşa tarzıyla Çinili cami haziresinde bulunan lâhitlerdeki stil ve işçiliğin de aynı olması bu camiin Kasım'a ait olduğuna şüphe bırakmamaktadır)¹⁵. Görülüyor ki Necmeddin Emre'nin iddiası ciddi sayılamayacak son derecede zayıf hattâ inandırıcı olmaktan çok uzak bir dayanağa sahiptir. Ancak ne var ki, bu iddia yıllardır kabul edilegelmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini İzzet Kumbaracılar'ın, A. Refik ile N. Emre'nin yazılarını tamamlamak düşüncesiyle 1937'de kaleme aldığı bir makalede ise oldukça garip bilgiler verilmektedir. Kasım, H. 1032 (= 1623) de Mimarbaşı olmuş, H. 1049 (= 1641)'de azledilmiş, Yenicamii yaparken "...meyhanelere ruhsat verdi diye..." idam edilmiştir. Yapıyı Mimar Mustafa tamamlamıştır.

¹⁴ A. Kemalettin, *Mimar Koca Kasım Ali*, "Mimar - Aylık Yapı sanatı, Şehircilik ve Tezyinî Sanatlar Mecmuası" IV. yıl (1934), s. 147-150. Bu makalenin yazarı olan A. Kemalettin'in İstanbul Müzeleri mimarı olarak uzun süre çalışan A. Kemal Altan ile aynı kişi olduğunu, kendisini tanımış olan Ekrem Hakkı Ayverdi Bey ifade ettiler. K. Altan, 1930 yıllarından ölümüne kadar bazı dergiler ile günlük gazetelerde (bilhassa *Akşam* gazetesi) Türk mimarlık tarihi hakkında pek çok makale yayınlamıştır.

¹⁵ Necmeddin Emre, *Türk Mimarları*, "Arkitekt" VII, sayı 1 (1937) s. 11.

Ancak Kumbaracılar, idam edildiğini bildirdiği Kasım'ın biyografyasına devamla, onun Turhan Sultan'ın "kâh kâhyası, kâh mimarbaşısı" olduğunu, siyasete karıştığı için Midilli'ye sürüldüğünü ve Yedikule'de hapsedildiğini H. 1071 (= 1660)'da Mustafa, Mimarbaşı olduğuna göre Kasım'ın bu tarihte ölmüş olması gerektiğini de yazar. Kumbaracılar da mezarının Üsküdar'da olduğunu bildirir. Aynı yazıda, Kasım'ın kendi adına Şehzadebaşında bir medrese yaptırdığına ve Haseki'deki Bayrampaşa külliyesinin de onun zamanında inşa edildiğine de işaret olunmuştur¹⁶.

Topkapı Sarayı görevlilerinden Zarif Orgun da, Türk sanat tarihinin aydınlanmasında büyük ölçüde yardımcı makalelerinden 1938'de yayınlanan *Hassa mimarları*'na dair olanında onun, üzerinde *Bende-i âli Muhammed Kasım* yazılı mührünün fotokopisini yayınlamış, onunla ilgili H. 1009 (= 1596/97), H. 1049 (1639/40), H. 1059 (= 1649) ve H. 1060 (= 1650) tarihli bazı belgeleri birer cümle ile özetlemiştir. Z. Orgun bu belgelerin nerede olduklarını yazmamış ve numaralarını vermemiştir¹⁷. Ancak bu kısa notta dikkati çeken husus Mimar Kasım ile ilgili ilk vesikanın, eğer bir dizgi yanlışlığı yok ise, H. 1005 (= 1596/97) tarihli olmasına karşılık, sonuncusunun H. 1060 (= 1650) tarihli olmasıdır. Aradaki ellibeş yıllık uzaklık, Mimarbaşı Kasım'ın aynı kişi olamayacağını gösterir. Sayın Zarif Orgun'dan sorulduğunda bu belgenin nerede olduğu ve numarası öğrenilememiştir. Fakat 1005 tarihinde bir yanlışlık olduğu ve bunun doğrusunun belki 1045 (= 1635/36) olması gerektiği bildirilmiştir. Eğer bu tarih doğru ise, Kasım Ağa'nın Çemberlitaş hamamında yaptığı işlerin, birinci Hassa mimarlığı devrine ait olduğu kabul edilmelidir^{17a}. Ayrıca hamamın H. 1062 (= 1652) yılın-

¹⁶ İzzet Kumbaracılar, *Türk Mimarları*, "Arkitekt" VII, sayı 2 (1937) s. 60.

^{16a} Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumlarıyla ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihî*, sadeleştirerek yay. Neşet Çağatay (Türk Tarih Kurumu Yayını, XXII,1) Ankara 1979, s. 314'de Kasım Ağa'ya *Yenicami mimarı* demektedir ki yanlıştır. Mustafa Nuri Paşa gibi, İzzet Kumbaracılar da bu bilgiyi tekrarlamaktadır. Aynı hususun Karacaahmet mezarlığındaki ilgililer tarafından da tekrarlandığına şahit olduk.

¹⁷ Zarif Orgun, *Hassa mimarları*, "Arkitekt" VIII, sayı 12 (1938) s. 337. Bu sahifedeki Kasım Ağa maddesi başında klişesi basılan mühür, s. 338'deki ve Mimar Mustafa başlığı altındaki ile yer değiştirecektir.

^{17a} Şahabettin Akalın, *not 4'deki yer*, s. 80'de, H. 1005 (= 1507)'de Beşiktaş'da oturan bir hassa mimarı Kasım bin Mehmed'in adı geçerse de baba adı farklı olduğundan bu bizim Kasım Ağa ile aynı değildir.

daki yangında harap olduğu da bilinir¹⁸. Belki de Kasım Ağa'nın keşfi bu yangının arkasından yapılmıştır.

İslâm Ansiklopedisi'nde 1953'de yayınlanan Kasım Ağa ile ilgili maddede de bilinenler daha düzenli olarak tekrarlanarak, Arnavud Belgrad'ı denilen Berat'ta doğduğu, devşirme olduğu, büyük ihtimal ile mimarlığı Davud Ağa'dan öğrendiği ve adına ilk olarak H. 1005'de Dikilitaş'daki Valide hamamının tamiri münasebetiyle raslandığı bildirilir¹⁹. İsmet Parmaksızoğlu tarafından yazılan bu maddede Kasım'ın siyasi faaliyeti üzerinde durularak onun H. 1054 (= 1644) Muharreminde ilk azlinden sonra Gelibolu'ya sürüldüğü, fakat H. 1055 (= 1645) Rebiülâhir'inde yeniden mimarbaşılığa getirildiği, H. 1061 (= 1651) Zilkadesi'nde Turhan Sultan kethüdası olduğu, ancak H. 1062 (= 1651/52) Muharremi'nde önce Yedikule'de hapsolunduğu sonra Kıbrıs'a sürüldüğü, ve az sonra İstanbul'a dönerek Köprülü'nün sadrâzamlığını sağladığı ve büyük ihtimal ile H. 1070 (= 1659/60)'da öldüğü bildirilir. Eseri olarak ise sadece Sepetçiler köşküne işaret edilir.

İslâm mimarları hakkında 1956'da, eksik olmakla beraber çok faydalı bir bio - bibliyografya denemesi yazmış olan L. A. Mayer de,

¹⁸ Naimâ, *Tarih*, V, s. 255; bu yazımızda Naimâ tarihinin eski baskısından gösterilen referanslar, bu eserin altı ciltlik üçüncü baskısından (İstanbul 1280, Matbaa-ı Âmire) alınmıştır. Bu baskı *cedveli* veya sahifeleri çerçevesi olarak bilinendir; yeni baskısı, *Naimâ tarihi*, yay. Zuhuri Danışman, İstanbul 1969, V, s. 2291; bu yangın hakkında ayrıca bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı devrinde İstanbul'da yangınlar ve tabii âfetler*, "Güzel Sanatlar Akademisi - Türk Sanat Tarihi araştırmaları" I, (1963) s. 336; bu yangının yaptığı zararın bir listesi o günlerde İstanbul'da olan Antakya patriği Makarios'un sayahatname'sinde bulunmaktadır, kşl. *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch* (Oriental Translation Fund) çev. F. C. Belfour, London 1829, I. s. 28; B. Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, "Patrologia Orientalis" XXII (1930) s. 106; S. Pétridès, *Eglises grecques de Constantinople en 1652*, "Echos d'Orient" IV (1900/01) s. 43. H. 2 Cemaziyülevvel 1055 (= Haziran 1645)'de de büyük bir yangın olmuş ve İstanbul'un geniş bir bölgesi yanmıştır. Bayazid'da Darphane yakınından çıkan bu yangın, Darphane, Bayazid camii çevrelerini harap ettikten sonra Kumkapı Nişancı'sı, Langa ve Kumkapı ile Kadirga limanı taraflarını kül etmiştir, bkz. Naimâ, *Tarih*, IV, s. 166; yeni baskı, IV, s. 1711, M. Cezar, *aynı yazı*, s. 336. Bu yangının Çemberlitaş'da Valide hamamından geçtiğine dair bir kayıt yoktur. Halbuki H. 1005 ile 1055 tarihlerinin bir yazılış veya baskı yanlışlığı olarak karıştırılmış olmaları akla yatkın gelebilirdi.

¹⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *Kasım Ağa, Koca*, maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1953, s. 379-380.

Kasım Ağa hakkında kendinden önce yazılanları tekrarlamış, yalnız H. 1053 (= 1642/43)'de Gelibolu'ya sürgün edildiğini kaydetmiştir. Mayer'e göre Kasım, 1651'de Yenicami'in yapımına başlamış, H. 1050 (= 1640)'da Berat'ta kendi adına bir çeşme yapmış, H. 1052 (= 1642/43)'de Sepetçiler köşkünü tamamlamıştır. Ayrıca Bağdat ve Revan köşkları de ona yakıştırılır²⁰.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Tarih bölümünde, 1966 yılında öğrenci S. Candan Sökhan (9401) tarafından sunulurak kabul edilen bir lisans mezuniyet tezinde de Mimar Kasım Ağa'nın hayatı ve daha fazla politikacı olarak faaliyeti derlenmiştir. Bibliyografyası pek eksiksiz olmayan bu monografya denemesinde de önceki yazıların hepsi araştırılıp gözden geçirilmediğinden bazı boşluklar bulunmaktadır²¹. Nitekim içinde Kasım Ağa'nın adı geçen ve Zarif Orgun tarafından evvelce kısaca tanıtılan tarih belgeleri yeniden araştırılmadığından, tezin sonunda metinleri bulunan bir kaç belge faydalı olmakla beraber yetersiz kalmıştır. Tezde Kasım Ağa'nın "uzun çalışma ve araştırmalardan sonra mezarına Üsküdar, Karacaahmed mezarlığında" raslandığının yazılması ile biraz gariptir. Çünkü bu mezartaşı en azından 1934'den beri bilinmekte ve yayına geçmiş bulunmaktadır. Tezde Kasım Ağa'nın yetişmesi ve ilk olarak Mimarbaşı olması üzerinde kısaca durularak, Ahmet Refik'in bunu H. 1050 (= 1648/49) olarak göstermesine karşılık, Hasan Ağa'nın hemen arkasından bu makama geçmiş olabileceği ileri sürülür. Fakat H. 1032 (= 1622/23) tarihi de tamamen red edilmeyip, kararsız kalmaktadır. *Sicill-i Osmâni*'de Mehmet Süreyya Bey tarafından ileri sürülen bu tarih Kumbaracılar ve Parmaksızoğlu tarafından da kabul edilmiştir. Fakat nedense C. Sökhan bu hususta kesin bir karara varamamıştır. Yapıları hakkında ise, H. 1005 (= 1597)'de Dikilitaş'da Valide hamamını tamir ettiği H., 1049 (= 1639/40)'da Üsküdar'da Baltacılar koğuşunu tamir ve bir ahır yaptığı bilinir. H. 1049 (= 1639/40) tarihli İftariye kasrı ile Bağdat köşkü, H. 1050 (= 1640/41) tarihli Çinili camii, 1643'de yenilenen Sepetçiler köşkü ona mal edilen eserlerdir. Ayrıca kendi adına İstanbul'da Şehzadebaşında bir medrese ile Saraçhanebaşı'nda bir çeşme yaptırmış, Arnavut Belgrad'ında yine kendi adına Özkurlu camii ve hamamı

²⁰ L. A. Mayer, *Islamic Architects and their Works*, Geneve 1956, s. 114.

²¹ Candan Sökhan (9401), *Mimar Kasım Ağa*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü tezi. 1966.

kapısı önünde bir çeşme inşa etmiştir. H. 1054 (= 1644/45) tarihli olan ve çinilerle süslü bulunan bu çeşmenin kitabesi Evliya Çelebi tarafından *Seyahatname*'sinde verilmiştir.

Politik tarafı daha etraflı incelenen tezde Mimar Kasım'ın önce Sultan İbrahim (1640-1648) devrinde Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya yaklaştığı, sonra ise onun düşmanı olan Cinci Hoca'nın yakını olduğuna işaretlerle Mustafa Paşa'nın idamı ile hapsedildiği ve H. 1054 (= 1644) Muharreminde mimarbaşılıktan azl edildiği ve Gelibolu'ya sürülmekten ise ancak Cinci Hoca'nın aracılığı ile kurtulduğu bildirilir. Kaynak olarak yalnız Naimâ'yı kullanan tez yazarı, Kasım'ın Cinci Hoca'nın yardımıyla H. 1055 (= 1645)'de tekrar mimarbaşı olduğunu, Sultan İbrahim'in hal'i ve öldürülmesinden sonra da Devlet'in bütün iç işlerine karışan bir kişi olarak belirdiğini ortaya koyar. Kasım Ağa, Valide Kösem Sultan'a Kethüda olmak istemiş, bunu başaramamış, Kösem Sultan'ın öldürülmesinden sonra Valide Turhan Sultan'a yanaşarak Kızlarağası Süleyman Ağa'nın yardımıyla onun kethüdası olmuştur, H. 1061 (= 1651). Bu andan itibaren de sadarete Köprülü Mehmed Paşa'nın getirilmesi için çalışmaya başlamış ise de H. 1062 (= 1651/52)'de kethüdalıktan azl edilerek önce Yedikule'de Kanlıkuyu zindanına kapatılmış, burada hastalanmış, az sonra çıkarılmış, mal ve mülküne el konularak Kıbrıs'a sürülmüştür. Kısa süre sonra İstanbul'a dönen Kasım Ağa, Köprülü için çalışmaktan geri durmamış, nihayet bunu 1656'da başarmıştır. Tez yazarı, Mimar Kasım'ın H. 1070 (= 1659/60)'da ölmüş olduğunu yazan Mehmed Süreyya Bey'in düşüncesine uyar. Kabrinin ise Karacaahmet'teki H. 1036 (= 1626/27) tarihli mezar olduğunu bildirerek, önceki yazarların hepsi gibi, Kasım Ağa'nın bu mezarı sağlığında yaptırmış olduğunu, bu bakımdan tarihin gerçek ölümüne nazaran çok daha önceyi gösterdiğini belirtir. Tezin sonunda ise metinde bir değerlendirmeye tabi tutulmamış dört arşiv belgesi sureti bulunmaktadır. Bunlardan birincisi H. 1056 (= 1646) 21 Receb'inde Hassa Başmimarı Kasım Ağa'ya yazılmış bir tezkere, ikincisi H. 1048 (= 1638) Muharrem'inde Avlonya livasında Arnavud Belgrad'ı kasabasında mülkler ile ilgili bir belge, üçüncüsü H. 1133 (= 1721) 5 Zilhicce'sinde Ser mimaran-ı Hassa merhum Hacı Kasım Ağa'nın Şehzadebaşındaki Darülhadîs'inin Şeyhülkurra'sı hakkında bir karar, nihayet dördüncüsü H. 1140 (= 1727/28) da, Rumeli valisi ve İşbad kadısına bir hükümdür.

Bunda Hassa mimarı müteveffa Hacı Kasım'ın Kozan kışlağındaki arazisinin gasp edildiği bunun önlenmesi yazılmaktadır²². Ayrıca tez yazarı, çalışmasının iki yerinde, çok kısa bir süre Sadrâzam olan Zurnazen Mustafa Paşa'nın Mimar Kasım Ağa'nın damadı olduğuna da işaret eder. Fakat bu hususda kaynak göstermez (bu hususda bkz. aşağıda s. 784, 802 ve not 69).

Bizim bildiğimiz kadar ile bugüne gelinceye kadar Hassa mimarı Koca Kasım Ağa hakkında yazılanlar bunlardan ibarettir.

II

MİMAR KASIM AĞA'NIN MEZARI

Üsküdar Şer'i sicil mukayyidi olan İsmail Hakkı tarafından H. 1348 (= 1929) de tamamlanarak elyazma olarak Üsküdar'da Selim Ağa kütüphanesinin Hüdai Efendi kitapları bölümünde (no. 220/1193)'da bulunan kitapda Üsküdar mezarlığındaki tanınmış şahıslardan 518'inin kabirlerinden bahsedilir²³. Bu eserde "Miskinler zaviyesi caddesi ile Şehitlik mescidi civarında" gömülü olan "Ser mimar-ı Hazret-i Şehriyari Kasım Ağa bin Ali, vefat tarihi 1036" kaydına da raslanır. Bu mezar ve mezartaşı A. Kemalettin'in 1934'de basılan yazısında da anılmakta ve bir de fotosu bulunmaktadır.

Kadıköy tarafında çevre yolları yapıldığı sırada, 1957 yılında bu mezar bulunduğu yerden sökülmiş ve İstanbul Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü Kontrolörlüğünden emekli Yunus Sevinç'den öğrenildiğine göre, Karayolları İstanbul Bölge Müdürlüğü tarafından önce Fatih camii haziresine nakledilmiş, fakat bir kaç ay sonra Millî Eğitim Bakanlığının (o sıralarda Bakan Tefvik İleri'dir) bir yazısı ile "Kasım Ağa'nın mezarı öteden beri Karacaahmet'te bilinmektedir ve yine orada olmalıdır" gerekçesiyle Fatih'ten kaldırılarak 1959'da yine Karacaahmet mezarlığına getirilmiştir. Bu son nakil

²² Bu belgeler, Başbakanlık Arşivinde, 1 - Ali Emiri Ef. tsf. *İbrahim devri* no. 378 (21 Recep 1056), 2 - *Maliye Defteri* no. 2772, s. 110 (1048), 3-Cevdet tsf. *Evkaf Defteri*, sıra no. 210 (1133), 4 - *Şikâyet Defteri*, no. 75, s. 320 (1140)'de bulunmaktadır.

²³ Behçetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merâkid-i Mu'teber-i Üsküdar - Ünlülerinin Mezarları* (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını) haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul 1976, s. 35 (yazmada s. 22).

hususunda Mezarlıklar Müdürlüğünün 1957 yılına ait Karacaahmet dosyasında şu zabıt varakası sureti vardır:

“Karacaahmet mezarlığı I. inci adasında bulunan Mimar Kasım Ağa’ya ait mezar yerinin yola kalbedilmesi dolayısıyla evvelce sökülerek muhafaza altına alınmış olan mezartaşları ve lâhitteki adı geçen mimarın kemikleri bu defa mezarın yine aynı mezarlığın I. inci adasının biraz iç kısmına ve giriş kapısının sol tarafına yeniden monte edilmiş olan lâhitin içine dinî merasimle huzurumuzda gömülmüş olduğunu mübeyin işbu zabıt varakası üç nüsha olarak tanzim ve tarafımızdan imza edilmiştir. 16 Nisan 1959”. Altındaki imzalar: Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini Elif Naci; Topkapı Sarayı Müzesi Ayniyat muhasibi, Feridun Gençzerey; Mezarlıklar Müdürlüğünden kontrolör, Yunus Sevinç.

Mimar Kasım Ağa’ya ait olan mermerden lâhit ve mezartaşları bugün Karacaahmet mezarlığının Üsküdar tarafında, mezarlığın içinden Kadıköy’e inen geniş caddenin ucunda Karaca Ahmed türbesi karşısında olan girişin içerisindeki sahadadır. Bu kapıdan girildikten sonra yirmi adım kadar ileride sol tarafda bu mezarı görmek mümkündür.

Taşlardan biri üstündeki kitabe metni şudur²⁴:

Sütun kısmında :

Hazret-i Sultân Murâd-ı Gazîye
Ol ser-i mi’mar olan püşt (ü) penâh
Yâni ol Kasım Ağa ibni Alî
Dileriz olsun muîni ol İlâh
Çün bilür âhır bu mevtin câmını

Alta kaidede :

Nûş eder şâh u gedâ bî iştibâh
Sıhhatinde kabrini hafr eyledi
Umarız mağfûr ola cürmü günâh

Sanduka üst kenarında sağda :

Vehbiyâ de merkadin târihini

²⁴ Bu mezar taşı kitabesinin okunması ve transkripsiyonu hususunda yardımını esirgemeyen meslekdaşım Prof. Dr. Nihat Çetin’e teşekkürlerimi burada da ifade etmek isterim.

Sandukanın üst kenarında solda :

جنت الماوی قیله اول پادشاه

Cennetü'l - me'vâ kıla ol pâdişâh

Sanduka üst kenarında ortada :

Scene 1036 (= 1626/27).

Mezartaşının yazılarını işleyen taşçı ustasının bazı yanlışlar yaptığıını meslekdaşım Prof. Dr. Nihat Çetin ileri sürmektedir:

İkinci satırın başındaki *ol* izafet vezni gereğidir.

Yedinci satırda قبری کبری kelimesi قبری şeklinde yazılmalı idi.

Sekizinci satırdaki جرم و گناه cürmi (= cürmü) günâh ise جرم و گناه cürmü günâh şeklinde yazılmalı idi.

Bu kitabeden öğrenildiğine göre burası, Sultan IV. Murad (1623-1640) devrinde Ser - mimar olan Kasım Ağa'nın kabridir. Babasının adı Ali olan bu Kasım Ağa, sağlığında iken bu kabri yaptırmıştır. Son mısraın ebced'i de tam H. 1036 tarihini tutmaktadır. Böylece şair'in tarihini sayı halinde işleyen taşçının bir yanlışlığı olduğu düşünülemez. Zaten kitabede Kasım'ın Sultan Murad'ın Ser-mimarı olduğu bildirilmekte, Sultan İbrahim (1640-1648)'in adı geçmemektedir. Şu halde kitabe IV. Murad yıllarında Hassa mimarı olan, Ali oğlu Kasım Ağa için ve sahibinin sağlığında yapılmıştır.

Buradaki "Sıhhatinde kabrini hafreyledi" mısraını, "Sağlığında kendisini kabre götüren yolları hazırladı" şeklinde olarak da anlamak mümkündür. Fakat bu takdirde de mezar sahibi Mimar Kasım Ağa'nın gerçekten H. 1036'da öldüğü, fakat bu ölümü kendisinin bir takım davranışları ile hazırladığı ve herhalde bazı suçlarından dolayı idam edildiğini düşünmek mümkündür. Bu görüş doğru ise, XVII, yüzyılın ilk yarısı içlerinde Hassa Başmimarı olan iki Kasım Ağa'nın varlığını kabul etmek gerekir ki, şimdilik böyle bir hipotezi kuvvetlendirecek bir dayanak yoktur. Yeni bir belge bulunup, aksi isbat edilinceye kadar, Karacaahmet'teki mezarın, tarihte adı geçen Koca Kasım Ağa'ya ait olduğunu ve bu kabri sağlığında yaptırdığını kabul etmemiz gerekir.

Bir kaç defa yer değiştirdikten sonra Karacaahmet mezarlığında bir yer bulabilen kabir tamamen mermerden yapılmış olup, genişçe bir kaide üzerine yerleştirilmiş bir lâhit ile kavuksuz iki şahideden

meydana gelmiştir. Kaidenin evvelce de var olduğu mezarın 1934'de yayınlanan ve ilk yerindeki durumunu gösteren fotoğraftan anlaşılır. Lâhit alt ve üst kenarında profilli birer silme ile sınırlanmıştır. Dört cephesinin de ortalarında aralarında pek az fark bulunan kabartma birer rozet işlenmiştir. Lâhdin üstü açıktır. Evvelce lâhdin üstünün, sadece ortasında rahmet'in içeri girmesi için bırakılmış bir pencere açılmış mermer bir kapakla örtülmüş olduğuna ihtimal verilebilir. Fakat eski fotoğrafta bunun varlığını belirtecek bir işaret görülmez. Lâhdin teknik bakımdan en ilgi çekici tarafı, dar cephelerin herbirinin üstlerindeki şahideler ile birlikte tek mermer kitesinden yontulmuş ve işlenmiş olmalarıdır. Şahideler kavuksuz olarak sekizgen direkler biçimindedir. Bir tanesinin yüzlerinin boş olmasına karşılık, ikincisinin dış yüzünde kitabe bulunmaktadır. Bu direkler, zarif biçimli geçiş unsurları ile lâhde bağlanmıştır. Sütunların altlarında köşe piramidleri işlenmiş, ayrıca tam ortada iki kitabe arasına kabartma olarak bir tomurcuk (*fleuron*) yapılmıştır. Kartuşların içindeki kitabenin ilk beş satırı, sütunun köşeli gövdesine işlendiğinden her mısranın baş ve sonu şevli yüzlerde kalmaktadır.

Bu biçimi ile Kasım Ağa mezarı, Klâsik devir Türk mezar mimarisinin değişik ve çok güzel örneklerinden biri olmaktadır. Vaktiyle Necmeddin Emre, bir iddia ortaya atarak mezar üzerindeki motiflerin üslubunu Çinili cami haziresindeki taşlarda görüldüğünü söylemiş ve böylece Çinili camii, Mimar Kasım'a bağlamıştı. Fakat bu iddianın dayanaksız olduğu açıktır. Bu motifler XVI ve XVII. yüzyılların pek çok mezarında görülebilir. Kasım Ağa mezarının gerek şahidelerinin biçimi ve gerek lâhit ile bağlantısı bakımından en yakın benzeri İstanbul'da Topkapı dışında Takkeci İbrahim Ağa camii yanında kurucusunun mezarıdır. Camii H. 1000 (= 1591/92)'de yaptıran Takkeci veya Arakiyeci İbrahim Ağa H. 1004 (= 1595/96)'de ölmüştür²⁵. Burada kitabenin tamamı lâhit ile sekizgen şahide arasındaki geçiş unsuru yüzüne iki satır halinde yazılmış, ayrıca lâhidin üst kenarına ve kitabenin altına kabartma olarak *rumî* bezeme ile doldurulan bir friz işlenmiştir. N. Emre'nin görüşüne inanmak gerekirse, Takkeci İbrahim Ağa mezarını da, hattâ belki camii de Mimar Kasım Ağa'ya bağlamak doğru olurdu.

²⁵ Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l - cevami*, İstanbul 1282, I, s. 232; Mehmed Ziya (İhtifalci), *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, s. 128, not 2; Halil Ethem (Eldem), *Camilerimiz*, İstanbul 1932 (kapakta 1933), s. 79-80; S. Eyice, *İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 85, no. 124 a.

Mezartaşı kitabesinden açık olarak anlaşıldığına göre Sultan IV. Murad (1623-1640) devrinde hassa Başmimarı olan bir Kasım Ağa vardır. Kendisi için 1626/27 yıllarında muhteşem bir mezar yaptırttığına göre, ölümü düşünebilecek yaştadır. Yirmi - yirmibeş yaşlarında bir delikanlı Ser - mimarlık makamına yükselemediğine göre, bu Kasım Ağa'nın bu sıralarda yâni 1627'lerde en azından orta yaşlarda (40-50) olması gerekir. Bu Kasım Ağa'nın babası Ali adındadır. Bu duruma göre Kasım'ın bir devşirme olması ihtimali çok zayıftır. Bilindiği üzere, devşirmelerin babaları genellikle *Abdül*'lü adlar ile anılmaktadır. Üsküdar'lı İsmail Hakkı Efendi'nin Üsküdar mezartaşları kitabeleri hakkındaki kitabında H. 1077 (= 1666/67) tarihli bir mimar Ali Ağa'nın mezartaşından bahsedilir. İsmail Hakkı Efendi "Ağa'yı merhum, mimar Kasım Ağa'nın peder-i ekremleri olması zan olunmaktadır" demek suretiyle ortaya kontrolü ve inanılması çok zor bir iddia da atmaktadır²⁶. Mimar Kasım'ın babası Ali'nin de mimar olup olmadığı bilinmediği gibi, onun çok yaşlı olduğu söylenen ve hattâ kendisine Koca denilen oğlundan hayli sonra ölmüş olması gibi garip bir durum da ortaya çıkmaktadır. Kasım Ağa 1627'lerde en azından 40 yaşlarında olsa 1660'larda öldüğü kabul edildiğine göre, vefatında yetmişin üzerinde olmalıdır. 1666/67'-de ölen Mimar Ali Ağa babası ise, onun da hiç değilse, yüzü aşmış olması gerekir ki buna pek ihtimal verilemez. Herhalde Karacaahmet'teki Mimar Ali Ağa mezarı Kasım Ağa'nın babasına ait değildir.

Genellikle Kasım Ağa'nın devşirme olduğu ve Arnavudluk'da Avlonya sancağının Berat kasabasından geldiği yazılmaktadır²⁷. Devşirme olduğu hususu yukarıda belirttiğimiz sebepten dolayı bize biraz şüphelidir. Mezartaşında babasının adı Ali olarak gösterilmiştir. Zarif Orgun tarafından evvelce yayınlanan mühür gerçekten ona ait ise göbek adının da Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Kasım Ağa'nın

²⁶ Behçetî İsmail Hakkı Efendi, *yukarıda not 23'teki eser*, s. 20 (yazma s. 10). "Ağa'yı merhum Mimar Kasım Ağa'nın peder-i ekremleri olması zan olunmaktadır. Lâ ya'lem'ül - gayb".

²⁷ Süleyman Şevket'in *Sicill-i Osmânî* haşiyeleri (yazma, Belediye Ktp. no. 0688/4)'ne dayanmak suretiyle Mimar Kasım Ağa'nın Avlonya'lı olabileceği de yazılmıştır. Berat'ın Avlonya'ya bağlı olduğu ve aralarında fazla bir uzaklık bulunmadığı düşünülecek olursa bu iddianın fazla bir önemi olmadığı anlaşılır. Ayrıca bkz. aşağıda not. 29.

Berat'tan veya bu kasabaya yakın bir köyden olduğu ise kesinlikle bellidir. Belgelerde Arnavud Belgrad'ı denilen yer Berat'tan başkası değildir. Kasım Ağa'nın Berat'ta, kitabesi Evliya Çelebi tarafından nakledilen H. 1054 (= 1644/45)'de bir çeşme yaptırmış olması²⁸, yine Arnavudlukda İşbad denilen yerde evkafına ait arazi bulunması, ayrıca H. 1048 (= 1638/39)'da Berat'taki arazisinin kaydının görülmesi, Kasım Ağa'nın Berat ile yakından ilgili olduğunu gösterir. Kasım Ağa'nın çok yakın dostu olan Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Berat'ta çok yakın bir köyden oluşu gibi, Kasım Ağa'nın ısrarla Sadrâzamlığa getirmeğe çalıştığı Köprülü Mehmed Paşa'nın da yine Berat civarından gelişi Kasım Ağa'nın "memleketlilerine" bağlılığının belirtisi olmalıdır. Onun Amasya'lı Sadi Çelebi'nin azadlı kölesi olduğu yolundaki iddiayı maalesef kontrol etmek mümkün değildir. Fakat biz bu iddianın doğru olabileceğine pek ihtimal vermiyoruz²⁹. Amasya Tarihi hakkındaki büyük eserinde Hüsameddin Bey, gördüğü H. 1048 (= 1639) Zilhiccesine ait bir Evkaf kaydından Ser Mimar-ı Hassa Yanyalı Kasım Ağa'nın Amasya'nın Kalburcu karyesindeki bir arazisinin gelirini, Amasya şehri içindeki Sultan II. Bayezid camiinde verilecek dersler için dersiâm tayin ettiği Hüsameddin Efendi'ye tahsis kıldığını haber vermektedir.

Daha ileride üzerinde etraflıca durulacak olan ve bu yazımız dizildiği sırada bir özeti elimize geçen, H. 1050 Zilkade'si (= 1641) tarihli *Defter-i Evkaf-ı Mimarbaşı Kasım Ağa*'daki kayıtlardan da öğrenildiğine göre Hassa mimarı Elhac Kasım Ağa'nın babasının adı Ali'dir ve Sinan adında bir kardeşi ile, evkafına müteveli gösterdiği Hasan Çelebi adında bir yeğeni vardır. Kendisi bugünkü Arnavutluk'ta, Avlonya sancağında Temurince nahiyesi yakınında Garmış(?) adında bir köydedir. Berat doğusundaki Tomarica ile belki aynı

²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*. VIII, İstanbul 1928, s. 695; yeni baskısı, *Evliya Çelebi seyahatnamesi*, yay. Zuhuri Danışman, XIII, 1971, s. 7.

²⁹ Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1928, IV, 1. kısım, s. 82'de bildirilen bu bilgi, kaynak gösterilmediğinden nereden alındığı öğrenilmemiştir. Hüsameddin Bey'in uzun yıllar Evkaf arşivinde görevli olduğu ve pek çok bilgiyi buradan derlediği bilinmekle beraber kesinliğe varmak için kaynağın aslının yeniden kontrolü gerekirdi. Hüsameddin Bey bu kaydın Evkaf idaresindeki bir muhasebe defterinde görüldüğünü bir dipnotta bildirmekle beraber defter numarasını ve sahifesini vermemiştir. Ayrıca burada Mimar Kasım'ın Yanya'lı olduğu da ileri sürülmüştür. Hüsameddin Bey'in bunun neye dayanarak iddia ettiği anlaşılamaz. Acaba bu notu da aynı defterde mi bulmuştur?

yer olan Temurince yakınındaki bu köyde Kasım Ağa kendi hayratı olarak cami, imaret, han ve çeşmelerden meydana gelen önemlice bir manzume yaptıktan başka, Gümülcine doğusunda da Eğrican'da büyük bir köprü yaptırmıştır. Şimdiki halde bu Osmanlı devri mimarının hayatı ile ilgili bu bilgileri kesinlikle öğrenmiş bulunuyoruz.

III

KASIM AĞA'NIN SİYASİ HAYATI

Mimar Kasım Ağa'nın siyasi hayatı da Sultan İbrahim ve IV. Mehmed yıllarının karışıklıkları içinde iniş ve çıkışlar gösterir. Kendisi gibi Avlonya'lı olan Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa 1644'de idam olunduğundan³⁰ onun yakını olan Kasım Ağa da Tersane Emini Narhçı Hasan Efendi, Kapıcılar Kâtibi Hüseyin Efendi, Tezkireci Ahmet Efendi ve Recep Ağa ile hapsedilmişti. Sonra bunlar sürgüne yollanmış ve Hasan Efendi Rodos'da idam edilmiştir. Kasım Ağa ise mimarbaşılıktan azlolunup, mallarına el konulmuş, yerine de Meremmetçi Mustafa Ağa atanmıştır. Naimâ bu hususta şunu da ekler: "Bu vakte dek mimarlık ölünceye kadar olagelmişken, azil adı geçene vâki oldu³¹". Kasım Ağa'nın Sadrâzam Mustafa Paşa'nın "sır dostu ve her vakit beraber olduğu" kişi olduğu gözönünde tutularak önce Padişah tarafından idam edilmesi düşünülmüş ise de "Padişah mimarı katletmek istediği vakit..." Cinci Hoca rica ederek

³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VIII, s. 688; *yeni baskı*, XII, s. 313'de Tepe-delen'den Berat'a doğru giderken Iskarapar, Premedi, Jatom'u geçtiğini, bu sonuncu köyün Raab cenginde boğulan Yeniçeri Ağası Mustafa Paşa'nın köyü olduğunu yazdıktan sonra, bu köyün karşısında bir dere aşırı, Sultan Murad ve Sultan İbrahim'in veziri Maktul Kara Mustafa Paşa'nın köyü, Lavdani (veya Luzda)'nın sağ tarafında görüldüğünü yazar. Buradan az ötede Roşnik köyü vardır ki burası da Köprülülerin yurdu. Sonra Dobrone'den Berat'a ulaşılır. Bu vezir hakkında bkz. Münir Aktepe, *Mustafa Paşa* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, s. 730-737. Evliya Çelebi'deki not şimdiye kadar dikkatten kaçmıştır. Mustafa Paşa'nın mühürdarı olan Vecihî, efendisinin hayatına dair yazdığı tarihte onun Avlonya'lı olduğunu, Kâtib Çelebi ise sadece Arnavut olduğunu bildirirler. Bunların ikisi de bir çelişki yaratmaz. Çünkü Lavdani veya Luzdani köyü Avlonya sancağı sınırları içinde ve Arnavutluk toprağındadır. Bu son iki kaynak için ve Mustafa Paşa'nın Sadrâzam olarak iyi ve kötü tarafları ile yaptırdığı binalar için çok iyi bir özet olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2 (2. baskı) Ankara 1977, s. 387-391.

³¹ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 52; *yeni baskı*, IV, s. 1602.

onun canın kurtarmıştır. Hoca'nın tavsiyesi ile önce H. 1054 (= 1644) Cemaziülâhırında Gelibolu'ya sürgün edilmiş ancak az sonra yine Cinci hoca olarak tanınan Hüseyin Efendi'nin aracılığı ile affa uğrayıp İstanbul'a dönmüş, evinde "herkesden uzak" yaşamağa başlamıştır³². Kasım Ağa'nın Cinci Hoca tarafından korunmasının sebebi, ilk yükselmeğe başladığı günlerde Kasım Ağa ile dostluğu olması, hattâ ufak bir borç istediğinde Mimarbaşının ona "hibe olsun" diyerek yüz altın vermesidir. Ayrıca kendisine müderrislik verildiğinde Sadrâzama teşekkür giden Hüseyin Efendi'nin kabaca geri çevrilmesi üzerine o sırada orada olan Kasım Ağa'nın aracılığı ile Kara Mustafa Paşa yumuşamış ve Hoca huzura girebilmiştir. Kasım Ağa herkesten uzak evinde otururken, Sultan İbrahim, Mimar Mustafa Ağa'dan evvelce Üsküdar Sarayında Kasım'ın yaptığı ahırın benzeri bir ahır yapmasını istemişti. Mustafa Ağa'nın inşa ettiği ahır, 1644 Ramazanında bitmiş ve dostu Kasım Ağa için devamlı fırsat kollayan Cinci Hoca, Padişah'dan bu yeni ahıra ne kadar masraf gittiğini öğrenmesini tavsiye etmiştir. Eskisinin ancak yarısı kadar olan bu yapıya Onbin beşyüz kuruş gittiğini öğrenince, bu defa Kasım Ağa'dan eski inşaatın masrafını istemiştir. Kasım Ağa aradan on yıldan fazla bir süre geçtiğini söyleyerek, masrafın Şehremini ruznamçesinde bulunabileceğini söylemiş ve yapılan kontrolde masrafın sadece Üçbin elli kuruş olduğu görülmüştür. Bunun üzerine Sultan İbrahim: "Kasım doğru imiş, haksız yere onu azlettik" demiş ve az sonra Mustafa Ağa azl olunarak, "Hoca efendinin himmeti ile Kasım Ağa tekrar mimar"lığa getirilmiştir³³. Bu ikinci atanma, H. 1055 (= 1645) Rebiülâhırı sonlarına doğru olmuştur. Naimâ H. 1060 (= 1650) yılı Cemaziülâhırında Ocak Ağa'larının Kethüda Beyi'de inandırarak, Kasım Ağa'nın damadı Zurnazen Mustafa Paşa'yı zorla defterdar yaptıklarını yazar³⁴. Bu Kasım Ağa'nın Mimar Kasım olup olmadığına dair bir bilgi yoktur. Zurnazen Mustafa Paşa'nın pek

³² Naimâ, *Tarih*, IV, s. 107, *yeni baskı* IV. s. 1656 ayrıca kşl. IV, s. 108; *yeni baskı*, IV, 1657.

³³ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 109; *yeni baskı* 1657 ve ikinci defa Başmimar oluşu, s. 161; *yeni baskı*, s. 1707.

³⁴ Naimâ, *Tarih*, V, s. 10; *yeni baskı*, V, s. 2046; yukarıda bahsi geçen tezde ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2 (2. baskı) Ankara 1977, s. 412'de Zurnazen Mustafa Paşa'nın kayınbabası Mimar olarak gösterilmiştir. Halbuki bu hususdaki kaynak Naimâ'da sadece Kasım adı vardır. Ayrıca Zurnazen Mustafa Paşa ile "küçük" Kasım Ağa'nın yakınlığına da işaret edilmiştir.

yakın dostu ve durumu aşağıda da görülecek (bk. s. 802), Kul Kethüdası Küçük Kasım'ın onun kayınbabası olması daha mümkündür. Hattâ Belki de Mimar Kasım'a Koca lâkabının verilmesi onun daha yaşlı olmasından başka, Küçük denilen adaşından ayırt etmek içindir. Valide Kösem Sultan Kethüdası Arslan Ağa H. 1061 (= 1651) Rebi-ülevvelinde öldüğünde, "eski zenginlerden Koca Mimar Kasım Ağa ki, dünya hırsıyla zamanın acaip adamı idi" bazı araçlara rüşvet vererek ve Şeyhülislâm'dan da tezkere alarak, Kethüdalığı istemiştir. Fakat Kösem Sultan: "Bizim hizmetkârlarımız vardır, onların ve başka kimselerin bize Kethüda olmakta nice mahzurları vardır" cevabı ile bu isteği geri çevirmiştir³⁵. Fakat bu yıl içinde olaylar çok hızlı bir akış göstermiş, altı ay sonra H. 1061 (= 1651) Ramazanında Kösem Sultan öldürülmüş ve Valide Sultan olarak yalnız Turhan Sultan kalmıştır. Kösem'in ölümünden iki ay kadar sonra H. 1061 (= 1651) Zilkadesi başlarında Turhan Valide'nin kethüdası azl edildiğinde Darüssaâde Ağasının iradesi ile Koca Kasım Ağa, "İşlere vâkıf bir tedbirli kocaman olduğundan..." Vâlide Kethüdası olmuştur. Turhan Sultan ondan Siyavuş Paşa'nın yerine Gürcü Mehmed Paşa'nın Sadrâzam olması hususundaki düşüncesini sormuştur³⁶. "Doğru sözlü" bir kimse olan Kasım Ağa, Gürcü Mehmed Paşa'nın iki öküze yem veremez *ebleh* olduğunu ileri sürerek, Siyavuş Paşa'nın yerinde kalmasını, yok değiştirmek gerekiyorsa bir başkasını seçmenin doğru olacağını söylemişti. Naimâ'nın ifadesine göre, Kasım Ağa kendisinden bir isim teklif edilmesini beklemiş fakat böyle bir soru olmamıştır. Ancak gizli olan bu konuşma derhal Siyavuş Paşa'ya duyurulmuş, o da Kasım'ı çağırarak onun sakalını öperek, saygı göstermiş. Bizzat Kasım Ağa'nın anlattığına göre de bu sözlerin Gürcü Mehmed Paşa tarafından duyulmasının tehlikesini Siyavuş Paşa'ya anlatarak, bu sırrı gizlemelerini ve kendisinin de ona hizmet edeceğini söz vermiştir³⁷. Fakat Mimar Kasım Ağa'nın sözleri Sadrâzam Gürcü Mehmed Paşa'ya yetiştirildiğinden durumu tehlikeli olmaya başlamıştır. Aynı yılın Zilkade ayında Valide Turhan Sultan devletin kötüye gittiğini belirterek Kasım Ağa'dan çare sorduğunda da, o yıla kadar pek tanınmayan Köprülü Mehmed Paşa'yı tavsiye etmiş, önce onun Kubbe Veziri yapılmasını sonra da Sadarete geçiril-

³⁵ Naimâ, *Tarih*, V, s. 51; *yeni baskı*, V, s. 2089.

³⁶ Naimâ, *Tarih*, V, s. 168; *yeni baskı*, V, s. 2203.

³⁷ Naimâ, *Tarih*, V, s. 170; *yeni baskı*, V, s. 2205.

mesini ileri sürmüştür³⁸. Bu sözler de Gürcü Mehmed Paşa'ya yetiştirildiğinde, derhal o gün Köprülü Mehmed Paşa Köstendil'e sürülmüş, Sadrâzam ile Darüssaade ağası da Valide'ye giderek, bu dedikoduları araya bir de rüşvet rivayeti katıp anlatarak Kasım Ağa'nın da azlını istemişlerdir. Bu sözlere inanan Turhan Sultan derhal Kasım Ağa'yı Kethüdalıktan uzaklaştırmıştır (1651). "Biçare Kasım Ağa'yı ol saat kapturup, zindanda Kanlıkuyuya indirdiler. Bütün varıyoğu ve elinde ne varsa alındı". Naimâ, Gürcü Mehmed Paşa'nın H. 1062 (= 1652) 13 Receb'inde aynı zindana kapatılması dolayısıyla yaptığı ve Maan - Zade Hasan Bey'in anlattıklarından öğrendiği bir açıklama yapar: Kasım Ağa'nın Yedikule'nin Kanlıkuyusunda, "...can korkusu ile amansız gamların hücumu yüzünden hastalanmış" ve üstelik akrep soktuğundan, burnunun bir tarafı iltihaplanarak çürüyüp *yinik* kalmıştır³⁹. Düşmanları, Kasım Ağa'yı öldürmek istiyorlardı. Fakat Valide Sultan'dan çekindiklerinden buna cesaret edemediler, ve evi çoluk - çocuğu otursun diye geri verilerek kendisi Kıbrıs'a sürgün yollanmıştır. Naimâ bu vesileyle şu cümleyi de yazar: "İbret alınacak noktadır ki, Koca Kasım'ın maksadı devlet-i aliyye'de faydalı olanı yapmak ve iyilik istemektedir. Fakat az kaldı bu doğruluk onun hayatına mal olacaktı"⁴⁰.

Bu günleri bizzat yaşamış olan Evliya Çelebi aynı hususları esasında pek değişik olmayan bir biçimde anlatır⁴¹: 1654 yılında İpşir Paşa Sadrâzam olduğunda ona nasihatlerde de bulunan Melek Ahmet Paşa'nın işlere karışan onyedeki kişiden şikâyet ettiği, ve âdetâ "onyedeki vezir" olan bu kişileri 1651 de Sadrâzam olan Siyavuş Paşa'nın ortadan kaldırdığı ve tam "Allaha hamd olsun Devlet bana kaldı" dediği sırada azl olunduğu bilinir. Bu onyedeki kişiden biri Mimar Mustafa bir diğeri ise *Koca mimar* denilen Kasım'dır. Fakat Kasım 1651'de katledilmemiş sadece hapsedilmiştir. Affa uğrayan Kasım Ağa bir süre sonra İstanbul'a dönmüş, H. 1065 (= Ağustos 1655)

³⁸ Naimâ, *Tarih*, V, s. 176, *yeni baskı*, V, s. 2211.

³⁹ Naimâ, *Tarih*, V, s. 177, 187, bilhassa s. 247; *yeni baskı*, V, s. 2213, 2223, bilhassa 2283.

⁴⁰ Naimâ, *Tarih*, ay. yer. Mimarbaşı Kasım Ağa'nın Osmanlı devlet politikasındaki rolü, bir romanda da işlenmiştir, bkz. Zuhurî Danışman, *Zafire'nin oğlu* (Tarihî Romanlar serisi, no. 4), İstanbul 1958.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, İstanbul 1314, s. 514; *Evliya Çelebi seyahatnamesi*, VI, s. 70-71.

Şevval'inden H. 1066 (= Şubat 1656) Cemaziyülevveline kadar altı buçuk ay kadar Sadrâzam olan Süleyman Paşa'nın yakınlarından olmuştur⁴². Sık sık, Üsküdar'da Süleyman Paşa'nın sarayında kalan Kasım Ağa orada ona Devleti düzenlemek için tavsiyelerde bulunduğu, Süleyman Paşa çaresizlik içinde olduğundan yakınmıştır. Kasım Ağa da ona, tavsiye ettiği kimseleri yanına almayı, çekindiği uygunsuz kimseleri ortadan uzaklaştırmadıkça büyük devlet işlerini hiçbir vakit başaramayacağını söylemiştir. Arkasından yine Köprülü Mehmed Paşa'yı tavsiye eden Kasım Ağa'nın bu konuşmasını Naimâ'nın eserinde diyalog şeklinde bulunuşu ilgi çekicidir. Naimâ bu konuşmayı, Kasım Ağa'nın ağzından anlatmakta ve bunları, onun dostlarına söylediklerinden öğrendiğini bildirmektedir⁴³. Fakat Boy-nuyaralı Mehmed Paşa'nın Sadarettin azli üzerine, yeni bir kimse arandığında, Mimar Kasım yakın dostu Şamîzâde Mehmed Efendi ile yine Köprülü Mehmed Paşa üzerinde durmuşlardır. Zaten Köprülü de İstanbul'da olduğu sıralarda kıyafet değiştirerek geceleri Kasım Ağa'nın evine giderek "memleket ahvalini" konuşurlardı⁴⁴. Kasım Ağa Kıbrıs'da sürgünden döndükten beri, Valide Sultana, Hoca Mehmed Efendi, Baltacı Karakaş ve Haznedar Solak Mehmed Ağa aracılığı ile Köprülü'yü tavsiyeden vaz geçmemişti. Nihayet çeşitli entrikalardan sonra Köprülü Mehmed Paşa dört şart ileri sürerek

⁴² Ermeni asıllı olduğu yolunda bir söylenti olan bu Süleyman Paşa hakkında bk. Osmanzade Taib, *Hadikatü'l - vüzera*, İstanbul 1271, s. 101-102; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı tarihi kronolojisi*, III, İstanbul 1950, s. 511; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2, s. 410-411, ile Bekir Kütükoğlu, *Süleyman Paşa* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, XI, s. 197-200. Anladığımız kadarı ile iki bu yayında "Ermeni" Süleyman Paşa ile "Sarı" Süleyman Paşa aynı kişi gibi görünüyor. Halbuki makalede H. 1098 (= 1687)'de Üsküdar'daki konağında eceliyle ölen Süleyman Paşa ile Üsküdar'da Doğancılar yokuşundaki Süleyman Paşa camii haziresindeki H. 1098 (veya H. 1099) tarihli mezar bir çelişki yaratmaktadır. Bu mezar kitabesine göre Süleyman Paşa öldürülmüştür. bkz. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l - cevami* II, s. 225; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve kitabeleriyle Üsküdar tarihi*, İstanbul 1976, I, s. 277-280; Sarı Süleyman Paşa hakkında bkz. *Hadikatü'l - vüzera*, s. 111-112; İ. H. Danişmend, *Osmanlı tarihi kronolojisi*, III, s. 516.

⁴³ Naimâ, *Tarih*, VI, s. 135; *yeni baskı*, VI, s. 2633.

⁴⁴ Naimâ, *Tarih*, VI, s. 209, *yeni baskı*, VI, s. 2707.

bunların Padişahca kabulü üzerine, 26 Zilkade 1066 (= 15 Eylül 1656)'da Sadrâzam yapılmıştır⁴⁵.

Kasım Ağa'nın bilindiği kadarı ile siyasi hayatı özet olarak bundan ibarettir. Memleketlisi olan Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadareti sırasında adı geçmemektedir⁴⁶. A. Refik'in de dediği gibi bundan sonra "nâm-ı nişanı kaybolmaktadır". Mimar Kasım Ağa'nın çocuğu veya çocukları olduğu da 1651'de sürgüne gönderilirken, el konulan evinin geri verilmesinden anlaşılmaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal'in Hattatlara dair eserinde bir hattat Mehmed Said Bey'den bahsedilir ki, bu "Ser mimaran-ı Hassa Kasım Ağa ahfadı Emine Hanımın oğludur". Kadıköyünde H. 1277 (= 1860)'de doğan Said Bey, son devirde Osmanlı sarayında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1923'de emekli olmuş ve 30 Kasım 1938'de Kadıköyünde ölmüştür⁴⁷.

⁴⁵ Tayyib Gökbilgin, *Köprülüler* maddesi *İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 892-908, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, III, 1, Ankara 1973, s. 303-306. Genellikle Köprülülerin idareyi ele almaları uzun yıllardır sürüp giden anarşinin kapanmasına imkân veren bir olay olarak kabul edilirse de bunun aksini düşünenler de vardır. bkz. İ. Hami Danişmend, *Kronoloji*, III, s. 429. Danişmend, Köprülü Mehmet Paşa'nın Anadolu Türklüğünü imha etmeğe çalışan bir kişi olduğuna inanmaktadır. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, sadeleştirerek yay. Neşet Çağatay (Türk Tarih Kurumu yayını, XXII,1) Ankara 1979, s. 261'de, Köprülünün sadarete geçmesi tarihi 25 Zilkade 1066 (= 14 Eylül 1656) olarak gösterilmiştir.

⁴⁶ Köprülü Mehmed Paşa'da Evliya Çelebi'ye göre, Berat yakınındaki bir köydedir, bkz. *Seyahatnâme*, VIII, s. 688; *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, XII, s. 313. Roşnik adındaki bu köy veya kasaba, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın köyünün az ilerisinde ve Berat'a varmadan yol üstündedir. Köprülü Mehmet Paşa'nın Roşnik köyünden olduğu, vakfiyesindeki kayıttan hiçbir şüpheye yer verilmeyecek surette anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 2, s. 414-418, burada ayrıca onun Sadrâzam olarak icraatının iyi ve kötü tarafları da incelenmektedir.

⁴⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son hattatlar*, İstanbul 1955, s. 750-752. Evvelce İstanbul İmar Müdürü olan ve şimdi İstanbul Belediyesi'nde görevli Faruk Akçer Bey ile 2 Aralık 1978 günü yaptığımız bir görüşmede, bir raslantı sonunda onun da Mimar Kasım Ağa soyundan olduğunu öğrendik. O gün aramızda geçen konuşmada, İstanbul'da Kadıköy'ünde oturan yaşlı bir Hanımın, Kasım Ağa'nın torunlarından olduğu ve kendisinde bu aile hakkında bilgi bulunduğu söylendi. Ayrıca âilenin, Arnavutluk'da Berat'da bulunan evkafdan gelir sağlamak için 1939'a kadar girişimlerde bulunduğu ve mahkeme kanalıyla olumlu sonuca varıldığı sırada İkinci Dünya savaşının başlaması ve arkasından da Arnavutluk'da yeni rejimin kurulmasıyla bu işlerin öylece kaldığı da öğrenildi. Faruk Akçer Bey aracılığı ile bu Hanım ile görüşmek istegimiz, yazımız dizildiği sırada henüz olumlu bir sonuca varamamış idi.

Gerçekten Kasım Ağa ile bağlantısı varsa ⁴⁸, bu ailenin fertlerinden hâlâ aramızda olanlar belki bulunmaktadır. Belki de onların ellerinde Kasım Ağa'nın hayatına dair bilgi verecek bazı belgeler vardır.

Mimar Kasım Ağa, hiç değilse Sultan İbrahim (1640-1648) devrinden itibaren Osmanlı Devletinin politika hayatına girmiş ve Ocak Ağaları, Kadınlar, birbirlerini öldürtüp bir mevki kapmağa çalışan "devletlü"lar arasındaki çekişmeler ortasında bir takım siyaset oyunları oynamıştır. Yalnız ne var ki bu oyunları olumlu olmuş genellikle insan seçmesini iyi bilmiş ve bilhassa kafası bahasına da olsa, İmparatorluğun içinde yuvarlanmakta olduğu kargaşalığı durdurabilecek bir insanı işbaşına getirmeğe çabalamıştır. Kendisine destek olacak kudretli kişi olarak da Valide Turhan Sultan gibi memleketin kurtulması için ciddî gayret gösteren bir insanı seçmesi de onun olgun görüşünün başka bir belirtisidir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküntüsünü bir süre için durduran Köprülüler işbaşına getirmesi azımsanmaz bir hizmettir. Kasım Ağa'nın memleketlisi olduğu için Köprülü Mehmet Paşa'ya bir bağlılığı vardı. Aralarında başka nasıl bir bağlantı olduğunu bilmiyoruz. Fakat ne olursa olsun bu bağlılık Devlet'e faydalı bir sonuca ulaşmıştır.

IV

KASIM AĞA'NIN VAKIF ESERLERİ

Kasım Ağa'nın Memleketi olan Arnavud Belgradı yani Berat'ta kendi adını yaşatmak üzere, cephesi çinilerle kaplı bir çeşme yaptırmış olduğunu Evliya Çelebi bildirmekte ve H. 1054 (= 1644/45) tarihli olan bu çeşmenin kitabesinin kopyasını da vermektedir ⁴⁹:

Kasım Ağa reis-i mîmârân
Yaptı bir hayr ki gören ide reşk
Hak kabûl eyleye çün oldu temâm
Binellidört içinde kâh bu çeşme-i senk
Sene 1054 (= 1644/45)

⁴⁸ İzzet Kumbaracılar, *Türk mimarları II*, "Arkitekt" VII, 3 (1937) s. 85'de H. 1218 (= 1803/04)'de Mimarbaşı olan bir Kasım'ın adı daha geçmektedir.

⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, s. 695, yeni baskısı, XIII, s. 7. Bu yeni harfli baskıda bazı yerler atlanmıştır. Eski baskıda bir not olarak bu tarih kitabesinin bazı nüshalardaki farkları ve ebced'i üzerinde de durulmuştur. Gerçekten de son mısra'ın vezni bozuk olup, "kâh bu" fazladır, Ayrıca mısra başında da bir vezin hatası görülüyor (Prof. N. Çetin).

Bugün Berat'ta bu çeşmenin hâlâ durup durmadığını öğrenmek mümkün olmamıştır⁵⁰. Evliya Çelebi, bu çeşmeden bahsederken Saraçhanebaşı'nda Kasım Ağa'nın ikinci bir çeşmesinin daha varlığını ortaya koymaktadır⁵¹. Fakat bu Saraçhane'nin bazen sınıldığı gibi İstanbul'daki değil, Berat'taki olduğu kesinlikle bellidir. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, yukarıdaki tarih dörtlüğü, çeşmenin cephesinde "lâcivert kâşi üzerine beyaz celi hatla" yazılmıştı. Aynı tarihin yine çini üstünde olarak ikinci çeşmede de takrarlandığını sözlerine ekler. Bu çinili yazının çeşme yüzüne nasıl yerleştirildiği bilinmemekte ise de, lâcivert zemin üstüne beyaz hatla yazı frizinin bir benzerinin İstanbul'da Topkapı Sarayında hemen hemen aynı tarihlerde yapılan Bağdad köşkünde görülebildiğine burada işaret edebiliriz.

Mimar Kasım Ağa'nın Berat'da yaptırıp vakfetmiş olduğu çeşmeler hakkında tamamlayıcı bilgi edinmek ve sayıları pek çok olan bu çeşmelerden bugün duranlar var ise bunların resimlerini elde etmek üzere, Arnavutluk H. Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosu Ragıp Hoca'dan rica da bulunduk. Fakat bu yazımız dizilinceye kadar ne yazık ki bu isteğimiz olumlu bir sonuca varamadı.

Mimarbaşı Kasım Ağa'nın kendi adına ve kendi vakfı olmak üzere İstanbul'da Şehzadebaşı yakınında bir de medresesi olduğu

⁵⁰ Berat'taki tarihî eserlere dair bilgi veren bir yayın göremedik, çok yıl önce basılmış olan şu kitabı ise bulmak mümkün olmadı. C. Patsch, *Das Sandschak Berat in Albanien* (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften - Schriften der Balkankommission - Antiquarische Abtl. Heft III) Wien 1904. Berat belli başlı dinî ve sivil mimarî eserleri ile bugün bir müze - şehir olarak korunmaktadır, bu hususta bkz. Gani Strazimiri, *Qytetet muze në R. P. të Shqipërisë Qyteti muze i Beratit (= Arnavutluk H. C.nde şehir - müzeler: Berat şehir - müzesi)*, "Studime Historike" XVIII (I) sayı 3 (Tirane 1964) s. 97-125. Her ne kadar Berat'a 1968 şubatında gittikse de o sıralarda bu konu üzerinde çalışmağı düşünmediğimizden Kasım Ağa çeşmesini arayamadık. Ancak Berat'ın başlıca camileri, çok önemli bir yapı olan Ahmed Paşa tekkesi ve türbesi ve bilhassa Osmanlı devrinde kalma evleri ile korunmakta, hatta bunlardan bazıları o sırada restore edilmekte idi.

⁵¹ İstanbul'da kitabeli çeşmeler arasında bir Mimarbaşı Kasım Ağa çeşmesi yoktur. İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, 1943, I, s. 282'de bahsi geçen Kasım Ağa çeşmesinin hangi Kasım Ağa'nın olduğu belli değildir. Zaten Saraçhanebaşına uzak bir yerde Sultan hamamı'nda Hacı Küçük camii yanında olan bu çeşme de Başmusahip Server Ağa tarafından 1872'de yeni baştan yaptırıldığından gerçek hüviyetini kaybetmiştir.

bilinir⁵². Lâleli camii arkasında, şimdiki Ordu caddesi ile Genç Türk caddesi arasında kalan bir yerde bulunması gereken bu medresenin H. 1133 (= 1721) tarihli belgede de o sıralarda faal olduğu öğrenilmektedir. XIX. yüzyıl içinde harap olan Kasım Ağa medresesi 1877'ye doğru çizilen İstanbul plânında işaretlenmemiştir. Herhalde harap olduğu sanılan Kasım Ağa medresesinin eğer bazı izleri kalmışsa bunlar da şehrin bu bölgesinin 1911 yangınından sonra yeniden plânlanmasında ortadan kaybolmuştur. Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Vakıf defterleri üzerinde çalışılacağı takdirde bu medrese ile ilgili vakfiye suretinin elde edilebileceği akla gelir ise de, belki Kasım Ağanın menşei ve hayatı hakkında da bilgi verebilecek olan böyle bu vakfiyenin defterlerde bulunamadığı başka bir vesile ile yazılan bir kayıttan öğrenilmektedir⁵³. Yalnız Kasım Ağa medresesinin, Konya'da İzzet Koyunoğlu müzesinde bulunan (no. 13163) ve 13 Rebiülâhir 1286 (= 23 Temmuz 1869)'da düzenlenen bir listeden o tarihte faal olduğu ve içinde 18 öğrenciyi barındırdığı öğrenilmektedir. Genç Türk caddesi ile Yeşil Tulumba sokağını bağlayan ve Ordu caddesine paralel olan Mimarbaşı sokağının, adının evvelce buralardaki Mimarbaşı Kasım Ağa medresesinin son bir hatırası olduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Ancak merhum Belediye mektupçusu Osman Nuri Ergin'in İstanbul mahalle ve sokak adlarını yeniden düzenlerken pek hassas davranmadığı da gözönünden tutulması gerekli bir husustur⁵⁴.

⁵² Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l cevami*, İstanbul 1282, I, s. 99, Hoşkadem mescidi münasebetiyle, Ayrıca bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, 1869'da faal İstanbul Medreseleri, "İ. Ü. Edebiyat Fakültesi - Tarih Enstitüsü Dergisi" VII-VIII (1976-77) s. 357, no. 153.

⁵³ Mübahat Kütükoğlu, *yukarıdaki yazı*, s. 297, not 5, İstanbul Eski Eserler Encümeni Dosyaları no. 372'de bulunan Ankaravî medresesi dosyasındaki kayda göre, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 14 Aralık 1939 tarihli yazısı ile gerek Ankaravî gerek Kasım Ağa medreselerinin vakfiyelerinin müseccel olmadığını bildirmiştir.

⁵⁴ İstanbul Belediyesi, *İstanbul rehberi*, İstanbul 1934, s. 74, pafta no. 27'de Üsküdar, Toptaşında bir Kasım Ağa sokağı vardır, ayrıca aynı rehber, s. 96, pafta 10'da Mevlânekapi'ya doğru uzanan bir de Mimar Kasım caddesi bulunmaktadır. Bu caddeye niçin Mimar Kasım'ın adının verildiğini bilmiyoruz. Çeşmi - zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi - zâde tarihi*, yay. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1959, s. 10'da Mimar çarşısında çıkan bir yangından bahsedilir. İndekste yapılan açıklamaya göre Mimar çarşısı Mevlânekapısı civarında idi. Bu civarda Mimar Acem mescidi bulunmaktadır. Mimar Kasım'ın adının bu caddeye değil, medresesinin olduğu sokak veya caddeye verilmesi daha yerinde olurdu.

Bu yazımız dizilmekte iken, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi asistanlarından Dr. Mahmut Şakiroğlu, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde (Kuyudu Kadime, 7; Eski no. 2198/2237) *Defter-i Evkaf-ı Mimarbaşı Kasım Ağa* başlığı ile Kasım Ağa'nın 25 varakdan ibaret vakfiyesine rasladığını bize haber verdi. Tapu ve Kadastro G. Md. lüğü elindeki belgelerden fotokopi vermediğinden bu vakfiyenin bir suretine sahip olamadık. Ricamız üzerine Dr. M. Şakiroğlu bizim için çok önemli olan bu belgenin bir özetini çıkararak bize yolladı^{54a}. Vakfiyenin metninin işlenerek tam olarak ileride yayınlanmasını Dr. M. Şakiroğlu'na bırakarak burada bizim için önemli noktaları kısaca belirtmeyi doğru buluyoruz. Vakfiye H. 1050 yılının "Evâhir-i Zilkade" (= 1641)'sinde düzenlenmiş olup Edirne Kadısı bin Mehmed'in mührünü taşımaktadır. Şahitleri Rumeli Kazaskeri Ahmed bin Yusuf ile Anadolu Kazaskeri Abdürrahim bin Mehmed'dir. Vakfiyedeki kayıtlardan öğrenildiğine göre, Kasım Ağa, Avlonya sancağında تیمورنجه (= Temurince?) nahiyesinde غرمش (= Garmış?) köyündedir, ve İstanbul'da Molla Husrev mahallesindeki evinde oturmaktadır. Molla Husrev mahallesi Şahzade camiinin, ana caddeye nazaran arka tarafında bulunmaktadır. Vakfiye düzenlendiği sırada Kasım Ağa Mimarbaşı'dır ve tam adı Elhac Kasım Ağa ibn-i Ali'dir. Mütevellisi olan kardeşi oğlu (yâni yeğeni) Hasan Çelebi ibn-i Sinan adında olduğuna göre, Sinan adında bir kardeşi vardır. Karacaahmetteki mezarın aynı Kasım Ağa'ya ait olduğu vakfiyede babasının adının Ali olarak gösterilmesi ile de desteklenmektedir. Kasım Ağa'nın özet olarak evkafı şunlardır:

1. İstanbul'da Kadıçeşmesi'nde Karagöz mahallesinde 25 odalı bir bina. Bu herhalde bir han olmalıdır. Karagöz mahallesi,

^{54a} Bu vakfiyeyi bize bildiren ve bir özetini yazmak zahmetine katlanan Dr. Mahmut Şakiroğluna bu büyük yardımından dolayı teşekkür ederim. Vakfiye metni, bilhassa Rumeli'deki yer adlarının tesbiti bakımından üzerinde çok çalışılmayı gerektirmektedir. İleride bu metin yayına hazırlandığında böyle bir araştırma yapılacak ve yer adları tam olarak ortaya çıkarılacaktır. Ayrıca öğrenildiğine göre, Vakıflar Genel Müdürlüğünün 31 Teşrinievvel (Ekim) 1938 tarihli ve 2544/68 sayılı yazısı üzerine, Tapu ve Kadastro G. Md. lüğündeki vakfiyenin bir kopyası aynen çıkarılarak, tasdik edilmiş ve 28 Nisan 1939'da Vakıflar Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir. Bu suret, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, no. 619'da, s. 147-152'de bulunmaktadır. İleride yapılacak çalışmada bu kopyadaki okunuşlar üzerinde de durulacaktır.

- Atatürk bulvarının Belediye sarayının karşısına isabet eden bölgedir. Bugün burada bir han izi yoktur.
2. İstanbul'da Büyük Karaman'da 17 bab fevkâni, 12 bab tahtanî odaları olan bir han. Karaman mahallesi, Fatih camiinin kuzeyinde bulunmaktadır.
 3. Aynı mahallede arsa, dükkânlar, bozahane ve semerci dükkânları.
 4. Molla Husrev mahallesinde, kendi oturduğu evi ve çevresindeki dükkânlar. Hayatta kaldığı sürece bu eve kendisi sahip olacak, öldüğünde 20 akçe ücretle, aynı ev Su nâzırlarına tahsis edilecek, bunun 5 akçesi evin bakımına ayrılacak, ve Su nâzırı burada oturmadığı takdirde ev, müteveli tarafından kiraya verilecektir.
 5. İstanbul'da Hoşkadem mahallesinde odalar.
 6. Hoşkadem mahallesinde, kubbeli, bir kuyusu ve dershanesi olan Darülhâdis medresesi. Bu mahalle Belediye sarayının Marmara tarafında bulunmaktadır.
 7. Çinicilerde arsa ve odalar.
 8. Cebe Ali (= Cibali) kapısı dışında, sur duvarı ile kıyı arasındaki sahada bir yalı ve 23 oda.
 9. Eğrikapı iç tarafında 5 oda.
 10. Sarı Temur mahallesinde bir çift at değirmeni. Sarı Temur (Sarıdemir) mahallesi Süleymaniye ile Haliç arasında kıyıda bulunmaktadır.
 11. Unkaparı'nda Attar Mehmed mahallesinde beş değirmen. İstanbul'un bu semtinde evvelce bir Attar Halil mescidi ve mahallesi bilinmektedir. Attar Mehmed mahallesi adına raslanmamıştır. Bu hususun vakfiyede dikkatlice kontrolü gereklidir.
 12. Karamürselde Kavak iskelesinde bir fırın, bir ekmekçi dükkânı, bir bakkal dükkânı ve bahçeler. Kavak iskelesi İstanbul'da yapılan camiler ile diğer binaların yapım ve tamir işlerinde kullanılan taşların ve mermerlerin çıkarılıp yüklendiği yer olarak tanınmıştır ^{54b}.

^{54b} Kavak iskelesi hakkında bkz. Ömer L. Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmaretî inşaatı* (Türk Tarih Kurumu yayını, VI, 10) Ankara 1972, s. 354-355.

13. لورس (= Lurs) kazasında قاطليجق (= Katlıcak?)'da bir bahçe.
14. Aynı yerde kuyulu bir bostan.
15. Berat'ta bir hamam.
16. Berat'ta yedi çeşme.
17. Berat yakınında Döşemenik'te çitlik, zeytin bahçesi ve kışlak.
18. Elbasan'da İşbat'ta, Rabrova'da çiftlik ve değirmen. Bu herhalde, yazımızın ilk bölümünde (bkz. s. 775) bahsi geçen H. 1140 (= 1727/28) tarihli hükümdeki çiftlik olmalıdır. Burası o sıralarda gasp edilmiştir.
19. ژاڑی (= Jajari?) de çiftlikler ve su değirmenleri.
20. Avlonya'nın تیمورنجه (= Temurince) kasabasının غرمش (= Garmış) köyünde, kendi adına cami, imaret, hamam, han ve iki çeşme. Elimizin altında Arnavutluk hakkında etraflı bir rehber bulunmadığından, bu yerler hakkında bir bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Avlonya'nın bir köyünde Kasım Ağa'nın kendi adına kurduğu vakıf eserlerin etraflıca bilinmesi ve tanınması çok yerinde olacaktır. Berat'ın doğusunda ve yakınında *Tomor* adında bir yer vardır. Baedeker seyyah rehberinin Balkanlar ve İstanbul'a dair cildindeki haritada ve Şemsettin Sami'nin *Kamus*'unda *Tomorica*, *Tomorçe* veya *Timuriçe* (تیموریچه) adında bir yerleşme kayıtlıdır^{54c}. Bunun vakfiyedeki *Temurince* ile aynı olduğunu sanıyoruz. Kasım Ağa'nın manzumesini kurduğu esas köyü olan Garmış'ın adını ise sadece eski bir haritada bulmak mümkün olmuştur. Bu haritada Berat kuzeyinde Debat ırmağı kıyısında *Gramisch* (= Gramış) adında bir ka-

^{54c} Şemsettin Sami, *Kamus'ul - âlam*, İstanbul 1308 (1891), III, s. 1729 (Timuriçe), 1311 (1894) IV, s. 306 (Tomor ve Tomorçe) haritadaki; yeri için bkz. K. Baedeker, *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien...*, 2. baskı Leipzig 1914, baştaki büyük Balkan haritası. Arnavutluk hakkında içinde etraflı bilgi olduğu söylenen, L. Rey, *Guide de l'Albanie* Paris 1930'u bulmak mümkün olmadı. K. Baedeker, *Dalmatien und die Adria*, Leipzig 1929 s. 226-250'da F. Babinger'in yazdığı Arnavutluk bölümünü görmemiz mümkün olmadı. Bu bölge hakkında, içinde etraflı bilgi olması gereken şu iki yayını da elde edip göremedik : Ekrem Bey, *Berat und Tomor* (baskı yeri ve yılı öğrenilemedi); A. Baldacci, *Berat e il Tomor*, Roma 1914; ayrıca Arnavutluk'daki yollar hakkındaki şu kitapta, A. Baldacci, *Le comunicazioni stradali dell'Albania*, Roma 1917, s. 51 ve bilhassa 53'de Tomoritsa hakkında özet olarak bilgi verilmiş ise de Garmış anılmamıştır.

saba vardır ki, bu herhalde vakfiyedeki Garmış ile aynı olmalıdır^{54d}. Vakfiye üzerinde ileride daha derin bir çalışma yapıldığında bu yerler üzerinde bilhassa durulmalı, bunların gerçek adları ortaya konulmalıdır. Garmış'deki Kasım Ağa vakıfları ise en önemle araştırılması gerekli olan hususdur.

21. Gümülcine'nin Eğrican köyünde, yedi kemerli ve 150 zîra-i mimâri (= 112 m. 50 kadar) uzunluğunda bir köprü ile han, dükkânlar ve mahkeme binası. Bu köprünün yeri hakkında aşağıda ayrıca açıklama yapılacaktır.
22. Elbasan'da : جور (= Cure?)'de han.
23. Ayrıca çeşitli yerlere ve bu arada Darülhâdisine ayrılan paralar.

Bu vakfiyede Mimar Kasım Ağa'nın Şahzade camii arkasındaki kendi konağından başka, Haliç kıyısında bir de yalısı olduğu öğrenilmekte ve Lâleli dolaylarındaki kubbeli medresesi (Darülhâdis) kesinlik kazanmaktadır. Berat'ta bir hamamı, ile yedi çeşmesi (bir tanesinin kitabesi Evliya Çelebi tarafından verilmiştir) ve bilhassa Avlonya'ya bağlı kendi köyü olan ve adının Garmış olduğunu sandığımız karyede kendi hayratı olarak bir manzumesi bulunmaktadır. Cami, imaret, han ve iki çeşmeden meydana gelen bu manzumenin eğer bugün hâlâ duruyorsa, sanat bakımından tanınması gereklidir. Bugünkü Yunanistan'da, Batı Trakya'da Gümülcine yakınında kendi hayratı olarak yaptırdığı köprü ve han da aynı derecede önemlidir. Vakfiyede yedi gözlü ve 150 zîra uzunluğunda olduğu bildirilen köprü büyükçe bir eserdir. Eğrican denilen kasaba eski Avusturya haritalarında *Agridzan (Rizane)* olarak gösterilen yerdir. Köprü herhalde buradan geçen Filuri-Rizane çayı üstünde olmalıdır. Eğrican'ın bugün *Aratos* denilen kasaba ile aynı olduğunu sanıyoruz. Uzunluğu 112 m. kadar olan bu köprünün bugün hâlâ durup durmadığı bilinmez. Doğudan gelen yeni karayolu Dedeağaç (Alexandropolis)'den Megri (Makri)'e geldikten sonra kuzeye kıvrılmakta, Şaphane veya Şapçı (Sapai)'ya ulaşmakta, buradan da batıya dönerek Eğrican (Aratos)'a varmaktadır. Yol buradan itibaren düz bir çizgi halinde Gümülcine (Komotini)'e uzanır. Bu kara yolunun yapımı

^{54d} R. Huber, *Empire Ottoman, division administrative, dressé d'après le Salname de 1899/1317*, harita 1:500 000 ölçeğindedir.

sırasında eğer bu köprü ortadan kaldırılmadı ise, bugün hâlâ durduğuna ihtimal verilebilir. Bu vakfiyenin üzerinde durulmaya değer bir tarafı da H. 1050 (= 1641) yılında düzenlenmiş olmasıdır. Mimarbaşı Kasım Ağa bu tarihten sonra en azından daha yirmi yıl yaşamıştır. Bu yirmi yıl içinde evkafında bazı değişiklikler ve belki de ilâveler olduğuna ihtimal verilebilir. Yukarıda işaret edildiği gibi, Hüsameddin Bey tarafından işaret edilen belgede, Kasım Ağa'nın Anadolu'da Amasya taraflarında bulunan ve vakf ettiği bildirilen arazi de bu vakfiyede anılmamıştır.

V

KASIM AĞA'NIN MİMARBAŞI'LIĞINDA YAPILAN ESERLER

Mimar Kasım Ağa'nın siyasî hayatının bir devresinin oldukça iyi bilinmesine karşılık onun eseri olduğu kesinlik ile gösterilecek bir yapı yoktur. Kendi adına yapmış olduğu, Berat'taki hamamı, yedi çeşmesi, Temurince'nin Garmış köyündeki camii, imareti, hanı ve Gümülcine'nin Eğrican köyündeki köprüsü ile han ve mahkemesinin ne yazık ki resimlerini elde etmemiz mümkün olmadı. Belki bu yapılarda, eğer hâlâ duruyorlar ise, onun sanatçı tarafının izlerini bulmak mümkün olacaktır.

Şimdiye kadar İstanbul'daki çeşitli eserlerin yapılmasında Mimar Kasım Ağa'nın hizmeti geçmiş olabileceği söylenmiş ve yazılmıştır. Bir Hassa Başmimarının devrinde yapılan bütün eserleri onun olarak görmek, vaktiyle *Arkitekt* dergisine yazı yazan mimarlık tarihçilerinin yarattıkları, bu yüzden de alışılmış olan bir görüştür. Bunun yanlışlığı açıktır. Mimar Sinan bile kendi kontrolü altında yapılan bazı eserlerin inşasına, yanındaki kalfalarını göndermiş ve eser Sinan'ın tavsiyelerine uyularak onlar tarafından yapılmıştır. Nitekim Manisa'daki Muradiye camii bu hususta en belirli örnektir. Hassa Başmimarlığı hakkında bir araştırma yapan Şerafeddin Turan'ın da işaret ettiği gibi: "Hassa mimarları teşkilâtının birinci vazifesi, Pağışahların veya hânedan mensuplarının yaptıracakları binaları ve masrafları devlet hizmetinden ödenecek olan her nevi inşaat ve tamiratın "resim"lerini yâni plânlarını yapmak, keşif bedellerini hesaplamak ve hazırlanan projeler kabul edildikten sonra bunlara göre inşaatı yürütmek idi". Ancak şu husus da önemlidir: "Bütün plân ve

keşiflerin doğrudan doğruya Ser - mi'mârân-ı Hassa tarafından hazırlanması şart olmadığı gibi, her inşaatın da mutlaka onun tarafından yürütülmesi gerekmezdi. Tabiatıyla, Mimarbaşı plânın (resmin) çizilmesinden inşaatın bitimine kadar işin her safhasında kontrol etmek ve direktif vermek hakkına sahipti. Ancak bu yetkisine bakılarak bir Mimarbaşının devrinde yapılan bütün inşaatı onun eseri olarak kabul etmenin doğru olmadığına da önemle işaret etmeliyiz⁵⁵". Bu düşüncelere tamamen katılmakla beraber eskiden yapılacak binaların bugünkü gibi bir plân - projelerinin çizilmiş olabileceğine inanmadığımızı da belirtmek isteriz. Bugüne kadar hiçbir büyük ve önemli eserin böyle bir projesine raslanmadığı gibi, arşivlerde bulunan "resim"ler de, gerçekten bir proje olmaktan çok uzaktır. "Resim" yani plân projesi bir tarafa bırakılacak olursa, Mimarbaşı'nın yapılacak binaların en azından tasarılarını onayladığı muhakkaktır.

Hassa Başmimarı Kasım Ağa'nın da tam olarak ne vakit başlayıp hangi tarihte bittiği bilinmeyen Başmimarlığı sırasında hangi yapılarda hizmeti geçtiğini öğrenmek mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan Ş. Turan'ın makalesine ek olarak konulan ve kaynağı açık olarak belirtilmeyen *Cema'at-i Mi'mârân-ı Hâssa* başlıklı listede H. 1036 (= 1626/27)'de ve H. 1043 (= 1633/34)'de Mimarbaşı Mustafa Ağa, H. 1062 (= 1651/52)'de Ahmed Ağa gösterilmektedir⁵⁶. Bu bilgi, Mimar Kasım Ağa hakkında bildiklerimizle tam bir çelişki halindedir. Çelişkinin en şaşırtıcı tarafı, H. 1036 tarihinde mezartasına göre Kasım'ın Ser - mimar olması gerekirken, aynı tarihte bir başkasının bu makamda anılmasıdır. Hassa Başmimarları hakkındaki belgeler toplanıp yeni baştan gözden geçirilmedikçe bu çapraşık durumların aydınlanamayacağına inanıyoruz. Mimar Kasım'ın Sultan IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed yıllarının gerek İstanbul içindeki gerek İmparatorluğun başka yerlerindeki inşaatların bir kısmında herhalde hissesi olmalıdır. Hiçbir vakit mimarlık yapmamış bir kimsenin Mimar Sinan, Mimar Davud ve Mimar Mehmed Ağalar gibi ustaların hemen arkasından Hassa Başmimarlığı mertebesine yükselebileceğini pek sanmıyoruz. En azından resmî ve Saray men-suplarına ait inşaatın bazılarının onun elinden çıkmış olması gerekir.

⁵⁵ Şerafettin Turan, *Osmanlı teşkilâtından Hassa Mimarları*, "Ankara Üniversitesi-Tarih Araştırmaları Dergisi" I, 1 (1963, baskı 1964) s. 157-202.

⁵⁶ Şerafettin Turan, *aynı yazı*, s. 201'deki liste.

Ayrıca iki yakın dostunun, Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Cinci Hoca denilen Hüseyin Efendi'nin yaptırtdıkları binalarda da onun bir payının olması gerektiği akla yatkın gelmektedir. Fakat ne olursa olsun bütün bunlar bir takım tahminler olmaktan ileri gitmemektedir. Eldeki bilgilerin yetersizliği karşısında, vaktiyle Necmettin Emre'nin ileri sürdüğü gibi Kasım Ağa'nın "...Türk mimarisinde de mevki kazanmış ve eser vücude getirmiş kudretli mimarımız..." olduğunu ifade edebilecek durumda değiliz.

Bu hususa böylece işaret ettikten sonra Kasım Ağa'nın yaptığı ileri sürülen veya onun yaşadığı yıllarda yapıldıkları bilinen bazı yapıları bir defa gözden geçirmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. 1644'de yapılabılı on yıldan fazla bir süre geçtiğini söylediğine göre 1630-34 yılları arasında yapılan Üsküdar sarayı ahırlarından bugün hiç bir iz kalmamıştır. H. 1049 (= 1639/40)'da yine Üsküdar Sarayında Baltacılar dairesini tamir ettiğini de bir belge haber vermektedir. Hassa mimarı olduğu yıllarda yapılan Topkapı Sarayı sınırları içinde, Revan köşkü (H. 1045 = 1635/36), Bağdad köşkü (H. 1048 = 1638/39)⁵⁷, Sünnet odası (1640) ile Türk sanatında başka bir eşi olmayan şirin ve zarif İftariye kameriyesi (H. 1050 = 1641), Sultan İbrahim tarafından daha eski bir köşkün yenilenmesi suretiyle yaptırılan ve H. 1053 (= 1643) Şaban ayında tamamlanan Sepetçiler köşkü⁵⁸, Üsküdar'da Kösem Sultan'ın hayır eseri olan Çinili cami ve müş-

⁵⁷ Ahmet Refik, *Türk mimarları*, s. 71'de Bağdad ve Revan köşklarinin Mimar Hasan Ağa tarafından yapılmış olacaklarını yazar. Kaynak göstermediğinden bu iddianın ne dereceye kadar doğru olduğunu bilemiyoruz. Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul tz. s. 108'de A. Refik'den alarak aynı bilgiyi tekrarlamaktadır.

⁵⁸ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 33; *yeni baskı*, IV, s. 1581; Abdurrahman Şeref, *Topkapı Sarayı Hümayunu*, "*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*" I (1327) s. 294, N. M. Penzer, *The Harem*, London 1936, s. 77-78. Sepetçiler köşkü sonraları çok değişmiş ve günümüze kadar harap bir halde gelmiştir. Sahil saraylarının son parçası olan bu köşkü ilk biçiminde restore etmek üzere yapılan çalışmalar bir türlü tamamlanmamıştır. Köşkün yukarı bölümündeki üstünde görülen kitabe H. 1053 (= 1643) tarihindeki Sultan İbrahim tarafından yapıldığını belirtmektedir. Sepetçiler köşkünün kitabesi bir süre önce yayınlanmıştır. bkz., Mesud Koman, *Sepetçiler Köşkünün onarılması minasebetiyle Sirkeci - Narlıkapı arasında mevcudiyetini muhafaza eden Osmanlı eserleri*, "*Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*", sayı 270 (Temmuz 1964) s. 12-13. Bu kitabeyi daha aslına uygun bir biçimde yeniden kopya ederek burada tekrarlamayı doğru bulduk:

temilâtı⁵⁹, nihayet Yenicami'in Turhan Sultan tarafından 1660'da tamamlanması sırasındaki payı hep yakıştırma olan tahminlerdir⁶⁰.

Hazret-i Sultân İbrâhîm âli himmetin
 Kasr-ı kadrin dâimâ vâlâ ede Rabb-ı celil
 Emr ü fermâniyle yapıldı bu bünyân-ı refî'
 Bî nazîr ü bî adil ü bî şebîh ü bî misil
 Eyleyüp Yahyâ duâlar dedi târihin anın
 Kasr-ı vâlâyı mübârek ede ol Rabb-ı cemil

1053 (= 1643)

Bu tarihin, 1622-23, 1625-32 ve 1634-44 tarihlerinde üç defa ve toplam 18 yıldan fazla Şeyhülislâm olan aynı zamanda da şâir Yahya Efendi (1553-1644)'nin olduğu anlaşılmaktadır. Yakın tarihlere gelinceye kadar Sepetçiler köşkünün bir odasında güzel bir ahşap tavan görülebiliyordu. Bugün bu tavanda da en ufak bir iz kalmamıştır. Kıyı köşkerinin sonuncusu olan bu değerli eserin mahvına göz yumulması kadar onun hangi prensiplerle ihya edileceğinin bir türlü kararlaşmış olamaması da üzücüdür. Biz çok yıl önce Eski Eserler ve Anıtlar Kurulunda, bu eserin bugün olduğu kadarı ile restore edilmesini ısrarla istemiş fakat bir sonuç elde edememiştik. Yapıyı nasıl olduğu bilinmeyen ilk biçimlerine dönüştürmek macerası sonunda bugünkü perişan duruma ulaşılmıştır. Sepetçiler köşkünün manzum kitabesi, Şeyhülislâm Yahya Efendinin baskılı *Divân*'ında yoktur, kşl. *Divan-ı Yahya Şeyhülislâm* (Asar-ı Müfide kütüphanesi), İstanbul 1334, s. 316-317'de tarihler bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Rekin Ertem (2867), *Şeyhülislâm Yahya Divân'ı, Transkripsiyonlu metin ve indeks*; Beyhan Erdoğan (820), *Divan-ı Yahya*, bu çalışmaların her ikisi de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde, lisans (mezuniyet) tezi olarak yapılmıştır.

⁵⁹ Kösem Sultan ve vakıfları hakkında bkz. Cavid Baysun, *Kösem Sultan* maddesi *İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 915-923, Kösem Sultan vakıflarına ait bir vakfiye 1920-1930 yılları arasında bir Ermeni tarafından Berlin'de Max Freiherr von Oppenheim vakfına satılmıştır, bkz. W. Caskel, *Schenkungsurkunde Sultan Ibrahims für die Valide Mahpeyker Sultan (Kösem) von 1049/1640, "Documenta Islamica Inedita"* (1952) s. 251-262. Başka bir vakfiye de Millet Ktp. Ali Emîri Ef. Kitapları (Tarih, no. 931) arasında bulunmaktadır, Mücteba Ilgürel, *Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi, "Tarih Dergisi"* XVI, sayı 21 (1966) s. 83-94.

⁶⁰ Birçok yazıda Kasım Ağa'nın Yenicamiin yapımında çalıştığı ileri sürülür, Kemal Altan, *Klâsik tarzından sonraki mimarî eserlerimiz, "Arkitekt"* VIII. yıl (1938) s. 238-240'da onun Yenicamiin mimarı olduğu fakat tamamlayamadan öldüğü ve yapımı Hezarfen İbrahim Ağa'nın tamamladığını yazar. Bazı yerlerde ise Kasım Ağa'nın Yenicami yapımında inşaat mutemedi olarak çalıştığı bildirilir. Gerçekten Yenicami yapımında mutemet olarak bir süre çalışan bir Kasım Voyvoda vardır, kşl. Ali Saim Ülgen, *Yenicami, "Vakıflar Dergisi"* II (1942) s. 387-397, bkz. s. 388. Fakat bu mutemet camiin Safiye Sultan tarafından temeli atıldığı sıralarda H. 10 Muharrem 1006 (= 1597)'de görevlendirilmiştir. Böylece Mimar Kasım Ağa ile aynı olması mümkün değildir.

Bu sayılan yapıların hepsinin de onun iki mimarbaşılığı yıllarına ait oldukları bir gerçektir. Fakat bu eserlerin yapılışında rolü ne olmuştur bunu bilemiyoruz. Ayrıca aynı yıllar içinde yapıldıkları bilinen bazı eserleri de niçin ona bağlanmadıkları sorulabilir. Nitekim Topkapı Sarayında Sünnet odası, Ayasofya köşesinde Sultan İbrahim'in hayratı olan sebil, Mimar Kasım'ın bir süre velinimetini olan ve 1644'de idam edilen Sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın Çarşıkapı'da H. 1051 (= 1641 /42)'de yaptırdığı medrese, türbe, çeşme ve sebili⁶¹ ile aynı vezirin, Galata'daki camii^{61a} ve Edirnekapısı civarında evvelce Salmatomruk denilen semtte eski bir Bizans kilisesi iken, Fetihden sonra Katoliklere verilen ve IV. Murad devrinde yine Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfi olarak camiye çevrilen Odalar camii'nin Mimar Kasım'ın elinden çıkması ihtimali düşünülebilir⁶². Tabii bu vesile Kemankeş

⁶¹ Evvelce cadde genişletilirken ön kısmı ve türbesi ile sebili yıktırılan bu medresenin kalan parçası da 1956 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın hatırasını yaşatmak üzere medresenin sağ tarafına yapılan mezar da buradan götürülmüştür. Kaynaklara göre meşhur İbşir Paşa'nın da mezarı bu medrese yanında idi. Medrese hakkında bkz. Zeynep Nayır, *Osmanlı mimarlığında Sultan Ahmet külliyesi ve sonrası (1609-1690)*, (İstanbul Teknik Üniversite-Mimarlık Fakültesi yayını) İstanbul 1975, s. 183-184. Mübahat Kütükoğlu *not*, 52'deki yerde s. 346, res. 19.

^{61a} Galata'da Kemankeş Mustafa Paşa camii, Ceneviz'lerin idaresi sırasında yapılmış olan ve bir hastahanesi ile şifalı bir su kaynağına sahip San Antonio kilisesinin 1636'da kapatılmasından sonra onun yerinde yapılmıştır, bkz. E. Dalleggio d'Alessio, *Recherches sur l'histoire de la Latinité de Constantinople*, "Echos d'Orient" XXV (1926) s. 33-35, Cami bugünkü dış görünüşü ile çok yakın bir geçmişte mimari bakımdan büyük değişikliğe uğradığını belli etmektedir. Geçen yüzyılın sonlarına doğru Sebah ve Joaillier fotoğrafhanesi tarafından çekilen büyük İstanbul panoramasında bu cami orijinal biçimi ile görülür. Fotoğraftan anlaşıldığına göre bu fevkanî camii, Sultanahmet'te Firuz Ağa camii gibi sekizgen kasmağa oturan bir kubbesi vardı; böylece yapı, klâsik devir üslubunda idi. Cami hak. bkz. A. M. Schneider ve M. Is. Nomidis, *Galata*, İstanbul 1944, s. 29; Reşit Saffet Atabinen, *Galatada Kemankeş Karamustafapaşa camii avlusunda T. T. O. K. Arşivleri ve Kitaplığı*, "Türkiye Turing ve Olo. Kurumu Belleteni" sayı 86 (1949) s. 3-6.

⁶² Bu kiliseden çevrilme cami hakkında bkz. Semavi Eyice, *İstanbul*, İstanbul 1955, s. 72, no. 102. Son yıllarda gecekondular tarafından istilâ edilen bu tarihî eser, bu gecekonduların ev haline getirilmesi ile tamamen ortadan kaybolmuştur. Odalar veya Kemankeş Mustafa Paşa mescidi olan eski kilise hakkında ayrıca bkz. Semavi Eyice, *Les églises byzantines d'Istanbul*, "XXII Corso di Cultura sull'arte Ravennate e Bizantina" (1965) s. 297, res. 25; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, Pennsylvania 1976, s. 220-224; W. Müller - Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 188-189.

Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul dışındaki bazı yapıları da akla gelir. Pazarcık Kervansarayı ile Sivas yakınında Sivas Yenişehir'i veya Yıldızeli'nin doğmasına yol açan Kemankeş Mustafa Paşa'nın cami, han ve büyük kervansarayı ile arasta ve hamamdan ibaret külliyesinin de yapımında Mimar Kasım'ın bir hissesi olup olmadığı üzerinde durulmalıdır⁶³. Valide Kösem Sultan'ın büyük Valide hanı'nın, yine Kasım Ağa'nın dostu ve bir bakıma ikinci velinimet meşhur Cinci Hoca'nın memleketi olan Safranbolu'daki hanının da mimarının da Kasım Ağa olması gerekir. Aslında 192 odalı olduğu söylenen bu iki katlı gerçekten abidevi handan başka Cinci Hoca'nın aynı kasabada "İçlerinin ferahlığı ve yapılarının ahengiyle İstanbul'un en ünlü hamamlarıyla boy ölçüşebilecek..." güzellikte iki büyük kubbeli bir de çifte hamamı da bulunmaktadır⁶⁴. Aynı tahmin bu ihtişamlı hamam için de yapılabilir. Yine Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin "Görenlerin hayret ettikleri", Devlet hazinesinden de iki yüz akçe verilerek yaptırılan muhteşem sarayında da herhalde onun mimar

⁶³ Eski adı ile Yenihan yeni adı ile Yıldızeli ilçesindeki Kemankeş Kara Mustafa Paşa Külliyesinin bugüne kadar bir yayını yapılmamıştır. Şahsen biz de bu eseri göremedik. Bu külliye hakkında kısa bir not olarak bkz. Kadri Erdil, *Sivas rehberi*, Sivas 1953, s. 48.

⁶⁴ İsmail Habib Sevik, *Bugünkü Safranbolu ve Yarınki Sümer - Kent*, şu broşürde: Tahir Karauğuz, *Safranbolu, Kasaba durumu - Hükümet Konağı meselesi*, Zonguldak 1950, sahife sayısı yok. Bu han hakkında ayrıca bkz. Ahmet Gökoğlu, *Paphlagonia (Paflagonya) ... Gayrimenkul eski eserleri ve arkeolojisi*, Kastamonu 1952, s. 358, yazar hanın aslında 65 odası varken sonraları bunun 150'ye çıkarıldığını bildirir. Safranbolu'da Cinci Hoca evkafından olarak kabul edilen yeni hamam'ın ise (kşl. ay. esr. s. 376-377) Zonguldak Vakıflar Müdürlüğünden alınan bir yazıya göre sahibi Hamide Hatun adlı bir kişi görünmektedir. Şüphesiz bu husus da araştırılması gereken bir konudur. Acaba Hamide Hatun Cinci Hüseyin Efendi'nin karısı mıdır? yoksa Safranbolu'daki diğer hamamlardan birimi onun evkafıdır? Bu hamamın satış yoluyla başka bir vakfa da intikal edebileceği de düşünülmelidir. Bu han ile hamam hakkında kısa birer not olarak ayrıca bkz. Metin Sözen, *Safranbolu anıları*, "Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteri" Sayı 54/333 (1976) s. 13 ay. yz. *Safranbolu ve Anıları konusunda kısa bilgiler*, "İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Dergisi" II, sayı 5/6 (1976) s. 48, yukarıda yazının tekrarıdır. Bunların dışında, Safranbolu'da Cinci Hoca'nın Hükümet konağı yerinde bir sarayı veya konağı da olduğu söylenir, bkz. Mehmed Behçet, *Kastamonu âsarı Kadimesi*, İstanbul 1341, 96 ve Gökoğlu, ay. esr. s. 359.

olarak eli olmalıdır⁶⁵. Başka eserlerde Kasım Ağa'nın durumu daha şüphelidir. Nitekim İstanbul'da Haseki'de 1044 (= 1634/35)'e doğru yaptırıldığı kabul edilen Cami, medrese, sebil ve türbeden ibaret Bayram Paşa külliyesinin de onun eseri olup olmadığını ortaya koyacak her ne kadar aksi iddialar varsa da bir dayanak yoktur. Aynı şey 1628'e doğru yapılan ve daha sonraları biten, Eskişehir yakınındaki Hanköyünde, Sadrâzam Husrev Paşa'nın kiliseden çevrilme camii,

⁶⁵ Naimâ, *Tarih*, IV s. 75; *yeni baskı*, IV, s. 1626'da bu büyük sarayın yapımından kısaca bahsederek, o sıralarda alay için şu beytin söylendiğini bildirir:

Binâ emsilesin bilmezdi Cinci
Anın-çün başladı evvel binâya

Ayrıca bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, s. 323; *yeni baskı*, II (1969) s. 26. Evliya Çelebi bu sarayın H. 1054 (= 1644/45) ve H. 1055 (= 1645/46)'da yapılmış olduğunu gösteren iki tarih beytinin de kopyalarını verir:

Muallâ devlet-âbâd oldu bu menzil mübârek-bâd

معلی دولت آباد اولدی بو منزل مبارک باد
(H. 1054 — 1644/45)

Yümn-i devletle mübârek ola dâim bu mekân

یمن دولتله مبارک اوله دائم بو مکان
(H. 1055 — 1645/46)

Fakat herhalde bu muhteşem saray uzun ömürlü olmamıştır. 1660 yılı yazında İstanbulu harap eden korkunç yangında Cinci Hoca sarayı da yanmıştır. Kâtipzâde adında bir kimsenin yazdığı manzum *Tarih-i ihrak-ı kebîr* başlıklı tarihte:

Geldi andan Cağaloğlu yokuşundan yukarı
Cincinin sarayı ile yandı hep mahalleli

denildiğine göre bu sarayın Cağaloğlu yokuşu üst başı ile Ayasofya arasında bulunduğu anlaşılıyor. Bu manzume Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin *Mecmua-i Tevarih* (Topkapı Sarayı - Hazine no. 1565, s. 287) de bulunmaktadır, bkz. Mustafa Cezar, *not 18'deki yerde*, s. 341. Kâtipzâde'nin 1660 yangını anlatan manzumesi kısaltılıp bugünkü dile çevrilerek de yayınlanmıştır, bkz. Reşad Ekrem Koçu, *1659'da İstanbul*, "*Tarihten Sesler*" I, sayı 12 (1943) s. 4-6; aynı yangın ile ilgili Ermenice bazı kaynaklar için bkz. K. Pamukçuyan, *İstanbulda 1660 yangını hakkında yeni vesikalar*, "*Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*" sayı 182 (Mart 1957) s. 13-15, ay. yz. *Megrili Patrik İstebannos'un 1660 İstanbul yangını tasvirnâmesi*, "*Türkiye Turing ve Oto. Kurumu Belleteni*" sayı 190 (Kasım 1957) s. 11-13; bu yangın hakkında başka kaynaklar hakkında bkz. Semavi Eyice, *Elçi Hanı*, "*Tarih Dergisi*" sayı 24 (1970) s. 110, not 64. Bütün bu tasvirnâmeler içinde en etraflı bilgi vereni Kâtipzâde'ninkidir.

hanı ve hamamı için de söylenebilir⁶⁶. Bütün bu eserlerin yapımı sırasında Kasım Ağa Hassa Başmimarıdır. Fakat payının ne derecede olduğu karanlıktır. Bazı yayınlarda Trakya'da Babaeski'de önemli bir köprünün Mimar Kasım tarafından yapıldığı yazılmaktadır⁶⁷. Bunun gerçek yüzü şöyledir: Evliya Çelebi Babaeski kasabasından geçen Ergene nehri kolu üzerindeki yedi gözlü Çoban Veli Kasım Ağa köprüsünün yapılması hakkında bir hikâye anlatır: "Bu Kasım Ağa bu civarda koyun güderken cenab-ı bâri kenduye islâmı müyesser edüp mürur-i eyyâm ile dergâh-ı âli yeniçeri ocağına kul kethüdası olup Sultan Murad Hân hapsinde ilen "ahdim olsun, bu girdabdan kurtulursam, koyun güttüğüm mahalde bir köprü bina edeyim" der. Halâs olduktan sonra ahdini yerine getirüp 400 Rûmî kise sarfederek bu büyük köprüyü inşa etmiştir"⁶⁸. Aslen hıristiyanken müslüman olup Yeniçeri Kul kethüdalığına kadar yükselen bir Çoban Kasım Ağa hakkında Naimâ tarihinde de bilgi vardır. Sultan İbrahim (1640-1648) devrinde Silivrikapı dışında bir çiftliği olan Deli Kasım'ın çobanı olan Çoban Kasım, H. 1061 (= 1651) Safer ayında Yeniçeri Kul Kethüdası olmuştur. Kötü bir şöhreti olan ve rüşvet alan Çoban Kasım bir ara Yanya'ya sürgün edilmiş, ancak Çekmece yakınında iken arkadan gelen iki yeniçeri çavuşunun kendisini idam edebileceklerinden korkarak kaçmış, Halkalı taraflarında gece karanlığında izi kaybettirerek Eyub'da bir dostunun evinde gizlenmiş, ertesi akşam da kıyafet değiştirerek İstanbul'a girip gizlenmişti. Ancak H. 1062 (= 1652) ahvali içinde, Kethüda Çoban Kasım etrafa yirmi kese dağıtıp meydana çıkmış, Samsuncu Ömer Paşa ve Müftünün de aracılığı ile af hattı alınmıştı⁶⁹. İşte Evliya

⁶⁶ Semavi Eyice, *Hanköyü'nde Husrev Paşa camii, IV. Murad'ın Sadrâzâmı Husrev Paşa'nın bir eseri*, "Tarih Dergisi" sayı 23 (1969) s. 179-204 ve 12 lev.

⁶⁷ *Türkiye Ansiklopedisi - Kırklareli eki*, "Hayat" Dergisi, 16 Ocak 1964, s. 4, Hüsamettin Toros, *Türkiye vilâyetleri sanayii - turizm Ansiklopedisi*, İstanbul tz. s. 372; Nafiz Karaçam, *Bütün yönleri ile Kırklareli*, İstanbul 1970, s. 226. Bütün bu yayınlarda (belki bizim göremediğimiz başkalarında da) Babaeski'deki taş köprünün Mimar Kasım tarafından yapıldığı yazılmıştır.

⁶⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, s. 481; *yeni baskı*, VI, s. 35.

⁶⁹ Naimâ, *Tarih*, IV, s. 68-69; *yeni baskı*, IV, s. 1618-19, ve bilhassa, V, s. 185, 212; *yeni baskı*, V, s. 2221-2222, ile s. 2246. Ayrıca bkz. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 49. M. Süreyya Bey, H. 1067 (= 1656)'de Sekbanbaşı olan Çoban Kasım Ağa ile, H. 1061 (= 1651)'de Kul kethüdası olan Küçük Kasım Ağa'yı ayrı kişiler olarak gösterir. Halbuki Naimâ ve Evliya Çelebi'nin verdikleri bilgiye göre ikisi de aynı olmalıdır.

Çelebi'nin iddiasına göre Babaeski köprüsü bu Çoban Kasım tarafından yaptırılmıştır. Ancak Evliya Çelebi Çoban Kasım'ın IV. Murad (1623-1640) yıllarında hapsedildiği ve buradan bir kurtulursa hayrat köprü yapmağa ahd ettiğini bildirir. Acaba bu olay; Çoban Kasım'ın daha önceki bir gözden düşüşü ile mi ilgilidir. Bunun cevabı verilemez. Çok güzel bir sanat eseri olan bu klâsik üslûplu köprünün H. 1043 (= 1633/34)'de Sultan Murad devrinde yapıldığını bildiren bir kitabesi vardır. Ancak kitabede, Sultan Murad övülmekte ve köprünün bir "kulu" tarafından yapıldığı bildirilerek adı verilmemektedir⁷⁰. Evliya Çelebi'nin bu kaydına inanıldıkta bunun Çoban Kasım tarafından yaptırıldığı kabul edilebilir ise de yine bazı karanlık pürüzler kalmaktadır. Çünkü köprü kitabesine göre Sultan Murad devrinde 1633/34'de yapılmıştır, halbuki Küçük Kasım da denilen Çoban Kasım'ın ortaya çıkışı H. 1061 (= 1651)'dedir. Evliya Çelebi onun Yeniçeri Kul Kethüdası oluşunu Sultan Murad devrine çıkarır. Naimâ ise IV. Mehmed devrine indirir. Köprüyü yaptıran kim olursa olsun, mimarının Hassa Başmimarı Kasım Ağa olup olmadığı hususunda aydınlatıcı bir belge bulununcaya kadar hiç bir şey söylenemez⁷¹. Bu duruma göre, Evliya Çelebi'deki bilginin yanlış anlaşılması sonunda Babaeski köprüsüne yakıştırılan, "Mimar Kasım'ın eseridir" iddiası inandırıcı sayılmaz.

Üsküdar'da Selimiye kışlası ile Haydarpaşa lisesi arasındaki çukur arazide bulunan ve evvelce Üsküdar sarayının yakınında olarak yapılan Muhasip Haznedar Ali Ağa çeşmesi de Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı yıllarında inşa edilmiş idi. H. 1064 (= 1653/54) yılında yapılan bu çeşme büyük bir namazgâh sofası ile birlikte idi. 1972 yıllarında çeşme yerinden sökülerek Harem iskelesinden çıkan Ankara yolu ile Selimiye kışlası kenarından inen yolun arasına alınmıştır⁷². Nihayet kesin tarihi bilinmemekle beraber 1646-1653 yılları arasında yapılmış olması gereken, Şehzadebaşında Ebulfazl Mahmud Efendi medresesi de yine Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı yıllarına ait bir eserdir. Gerçek-

⁷⁰ Cevdet Çulpan, *Türk taş köprüleri - Ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar* (T. T. K. yayını, VI. Dizi, sayı 16) Ankara 1975, s. 171-173, res. 103.

⁷¹ Mimar Kasım Ağa'ya Koca denilmesinin bir sebebi, yaşlı bir insan olmasından başka herhalde bu küçük Kasım Ağa'dan ayırmak için olmalıdır. Bu hususta bkz. yukarıda s. 783 ve not 34.

⁷² İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri, II*, İstanbul 1945, s. 270, no. 219-13.

ten önemli bir yapı olan bu güzel sanat eseri ne yazık ki Belediye sarayı yapılırken 1954'de yıkılarak ortadan kaldırılmıştır⁷³. Kasım Ağa'nın mimarbaşılığı yıllarında İstanbul'da pek çok sebilin yapıldığı bilinir. Bunların çoğu bugün artık yoktur. Yalnız Eyüp'te Mehmed Ağa, Bayram Paşa, Çinili cami yanında Kösem Sultan sebilleri durmaktadır. Tunusbağı sebiline harap halini gösteren resimler mevcuttur⁷⁴. Tophane'de olan Kemankeş Mustafa Paşa sebiline ise bu cadde XIX. yüzyıl içinde genişletilirken yerinden sökülerek karşı tarafa, Kılıç Ali Paşa camii köşesine taşındığını sanıyoruz⁷⁵. Yani bugün bu cami avlu duvarı köşesinde görülen sebil aslında caddenin karşı tarafında olan Kemankeş sebidir. Kasım Ağa'nın faal olduğu yıllarda İstanbul'un içinde ve çevresinde pek çok da çeşme yapılmıştır⁷⁶. Bunların o yıllarda Mimarbaşı olan şahsın izni ile yapılmış ve su tahsis edilmiş olmaları gerekir.

⁷³ Semavi Eyice, *Die Medrese des Kazasker des Ebû'l-fazl Mahmud Efendi*, "Istanbul Mitteilungen" VIII (1958) s. 57-64, lev. 15-20, bu makale daha genişletilmiş olarak türkçe de yayımlanmıştır, *İstanbul'un kaybolan bir eski eseri: Kazasker Ebu'l-fazl Mahmud Efendi medresesi*, "Tarih Dergisi" sayı 10 (1959) s. 147-162.

⁷⁴ Bu sebiller hakkında bkz. İzzet Kumbaracılar, *İstanbul sebilleri*, İstanbul 1938.

⁷⁵ Caddenin karşı tarafında ve Tophane yokuşu başında olan Kemankeş Mustafa Paşa sebili bazı eski gravürlerde görülmektedir, bkz. I. Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, *Vue de la place et des casernes de Top - Hané*, ve *Vue de la fontaine de Top - Hané* altıklık gravürler (Bu güzel albümün ufak boyda bir tıpkıbasımı vardır. İstanbul 1969). Aynı sebil şu eserin resimleri arasında da görülür, Th. Allom ve R. Walsh, *Constantinople and the scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London tz. en baştaki takdim sahifesindeki vinyet. Miss Julia Pardoe, *The Beauties of the Bosphorus*, London (1839) s. 72-73 arasında yer alan ressam W. H. Barlett'in gravüründe bu sebil daha belirlidir. Tophane caddesi Sultan Abdülaziz (1861-1876) yıllarında genişletildiğinde, cadde üzerinde çıkıntı yapan bir çok eserler ya geri çekilmiş veya yeniden yapılmıştır. Nitekim Fındıklı'da Mimar Sinan'ın eseri Süheyl Bey mescidi yıkılarak, az geride yenisi yapılmış (bu da 1956'da yıktırıldı), Tophane kılasının kapısı yanındaki Sultan II. Mahmut sebil ve muvakkithanesi de sökülerek Nusretiye camii avlusuna taşınmıştır. Bu arada Nusretiye camiinin sağ avlu duvarı ve kapıları da yıkılarak yerlerine dökme demirden bir parmaklık takılmıştır (bu parmaklık da 1956'da kaldırıldı). İşte bu sırada Kemankeş sebiline de yerinden sökülerek karşı taraftaki Kılıç Ali Paşa camii avlu duvarı köşesine taşındığını sanıyoruz.

⁷⁶ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, I, İstanbul 1943, s. 68 vd.; II, s. 20 vd. (Galata ve Boğaziçi), s. 264 vd. (Üsküdar ve Kadıköyü)'de 1625-1660 yılları arasında yapılmış birçok çeşmenin adını vermektedir. I, s. 68-70'de ise Gürcü Mehmed Paşa'nın H. 1035 (= 1625/26)'da yaptırttığı üç çeşme bulunmaktadır.

Yalnız bir hususda Mimar Kasım'ın bir rolü olduğunu kuvvetle tahmin ediyoruz. Bu da Ayasofya bitişğinde olan eski vaftizhane binasının H. 1048 Ramazan'ında (= 1639) acele Sultan I. Mustafa türbesi haline getirilmesidir. Bilindiği üzere 1623'de tahtundan indirilen I. Mustafa Topkapı Sarayında 16 yıl kapalı yaşadktan sonra 1639'da ölmüş (veya öldürülmüş ?), içine defn edileceği bir türbe bulunmadığından, Evliya Çelebi'ye göre babasının teklifi üzerine, o vakte kadar yağhane olarak kullanılan vaftizhane acele boşaltılıp, gerekli değişiklikler yapılarak türbe haline getirilmiş ve Sultan'ın cesedi buraya gömülmüştür. Bir süre sonra da yine trajik şartlar içinde tahtından indirilerek öldürülen Sultan I. İbrahim de aynı türbeye gömülmüştür⁷⁷. İşte bu eski Bizans yapısının değişikliğini o yıllarda Hassa mimarı olan Kasım Ağa'nın yapmış olması akla oldukça yakın gelen bir ihtimaldir.

S O N U Ç

Türk sanat tarihinde bir Hassa - Mimarı Kasım Ağa vardır ve bu, en azından 1627'lerde bu makamda bulunmaktadır. Sağlığında yaptırdığı mezar taşından bu makamda olduğu kesinlikle bellidir. H. 1005 (= 1595) tarihinde Mimar Kasım'ın adını verdiği söylenen Çemberlitaş'daki Valide Hamamı (yâni bugünkü Çemberlitaş Hamamı)'nın tamirine dair olan belgenin aslı bulunup kontrolü yapılmıca kadar bu tarihin bir baskı yanlışı olduğunu ve doğrusunun belki H. 1045 şeklinde belki de daha geç olması gerektiğini kabul etmek

Bunlardan şimdi Vatan caddesi kenarında olan Fenari İsa camii yakınındaki mimarisi bakımından çok ilgi çekici idi. Bitişindeki Öksüzce Hatip mescidinin minber biçimindeki minaresinin şerefesi bu çeşmenin üstüne oturtulmuştu, bkz. Semavi Eyice, *İstanbul Minareleri*, "Güzel Sanatlar Akademisi - Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri" I (1963) s. 62 res. 85.,

⁷⁷ Ayasofya vaftizhanesi ve bunun türbe haline getirilmesi hakkında yaptığımız bir araştırma, 1975'de Roma'da toplanan Hıristiyan Arkeolojisi Kongresi'nde bildiri olarak takdim edilmiştir. Aynı konu daha genişletilmiş olarak 1976'da Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nun Yıllık konferansları dizisi içinde de anlatılmıştır. Bu konuşmaların birincisi basılmış ikincisi ise basılmak üzeredir, bkz. Semavi Eyice, *Le baptistere de Sainte Sophie d'Istanbul*, şu eserde, *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana - Roma 21-27 Settembre 1975*, Roma 1978, II, s. 257-273; ay. yazar, *Sultan I. Mustafa ve Sultan İbrahim türbesi olan yapı: Ayasofya vaftizhanesi, Atatürk Konferansları 1975-1976*, Ankara, basılmakta.

lâzımdır. Aksi takdirde bu yıllarda iki ayrı Mimar Kasım Ağa'nın varlığına inanmak gerekecektir. 1595'de Hassa mimarı olarak bir kişinin 1660'da hâlâ faal durumda olabileceğine ihtimal verilemez. Zaten H. 1005'de Hassa Başmimarının Davud Ağa olduğu bu tarihte onun, Galata'da Alaca mescid ve Hüseyin Ağa vakfından dükkânların tamir keşfinden anlaşılır ⁷⁸.

Şu halde Hassa mimarı bir Kasım Ağa vardır ve babası Ali adında olan bu usta, Sultan IV. Murad (1623-1640) yıllarında Hassa mimarıdır. Kasım Ağa'nın Rumeli'de Berat'ın içinde birçok çeşmesinden başka bu taraflarda arazileri de vardır. Aslında Berat yakınında Garmış köyündendir ve burada hayratı vardır. İstanbul içinde de bir Darülhadis medresesi yapmıştır. Kasım'ın hangi tarihte Başmimar olduğu belli değildir. Fakat mezartaşına göre 1626/27'de bu makamda bulunmaktadır ⁷⁹. Kasım Ağa 1644'de Sultan İbrahim devrinde Mimarbaşılıktan azl edilmiş, fakat bir yıl sonra 1645'de tekrar aynı makama dönerek, 1651'de Valide Turhan Sultan Kethüdası olmuş, ancak az sonra tekrar azl edilerek hapse atılmış, malları alınarak sürgüne yollanmıştır. Siyavuş Paşa'nın pek kısa Sadareti sırasındaki "temizlik" ve onun arkasından gelen Gürcü Mehmed Paşa'nın düşmanı oluşu, bu gözden düşüşün sebepleridir. Fakat Valide Turhan Sultan'ın en yakın adamı oluşu onu daima kurtarmış ve Devletin selâmeti için tek çarenin Köprülü Mehmed Paşa'yı tavsiye etmesi memleketin hayrına olmuştur. Kendisi gibi Berat'lı olan Köprülü Mehmet Paşa'nın Sadrâzam olmasını nihayet 1656'da başarmış ve büyük ihtimal ile bu tarihten az sonra ölmüştür. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmez. Büyük dostu Köprülü Mehmed Paşa'nın hayır yapılarında bir çalışması olup olmadığı da meçhuldür ⁸⁰. Mimar Kasım

⁷⁸ Zarif Orgun, *Hassa mimarları*, s. 336.

⁷⁹ Yukarıda belirttiğimiz gibi (bkz. s. 796, not 56) bu tarihlerde bir başka Başmimar görülmektedir.

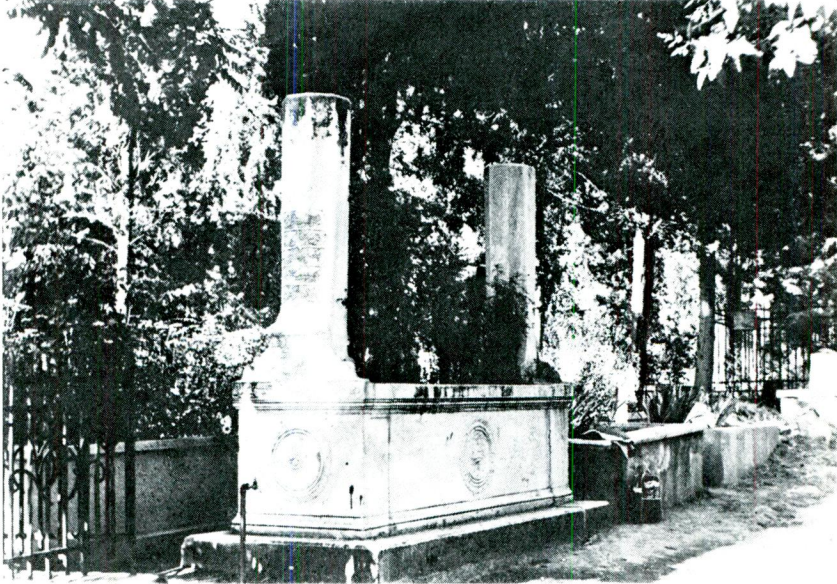
⁸⁰ Gayet tabiidir ki, bu arada Kasım Ağa'nın canı bahasına sadarete getirmeğe çabaladığı Köprülü Mehmed Paşa'nın yaptırdığı hayır eserlerinde de her hangi bir surette yardımı olabileceği akla gelmektedir. Köprülü Mehmed Paşa'nın İstanbul'a Çemberlitaş'da medrese, kütüphane ve türbeden ibaret külliyesi onun sadarete geçmesi ile 1661'deki ölümü arasında yapılmıştır. Mehmed Paşa'nın Sadarete yükselmeden önce İstanbul dışında bazı hayır eserlerinin de kurucusu olup olmadığı araştırılmalıdır. Yalnız doğum yeri olan Arnavutluk'da Berat yakınındaki Roşnik köyünde bir cami yaptırmış olduğu vakfiyesindeki kayıttan öğrenilmektedir. Bugün bu camiin hâlâ durup durmadığını bilmiyoruz.

S. Eyice

Res. 1 — Mimar Kasım'ın
mezarı eski yerinde
(1930'larda çekilmiş bir
fotodan)

Res. 2 — Aynı mezar
şimdiki yerinde

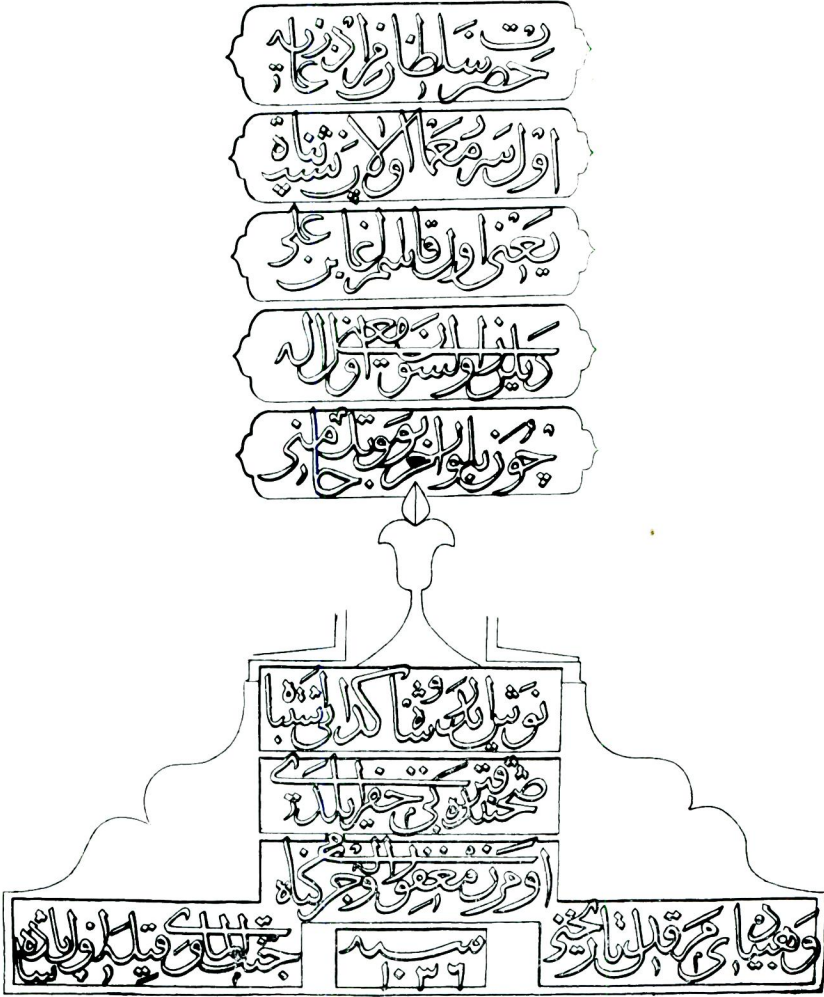

Res. 3 — Mimar Kasım'ın mezar kitabesi

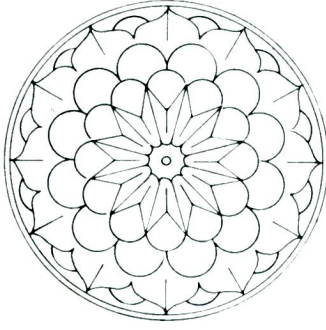

Res. 4 a-b — Aynı mezarın detayları

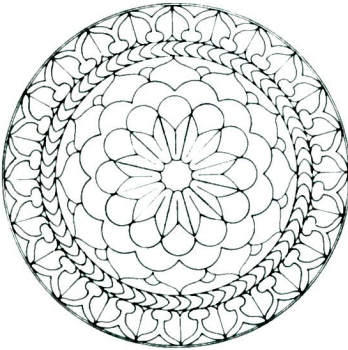
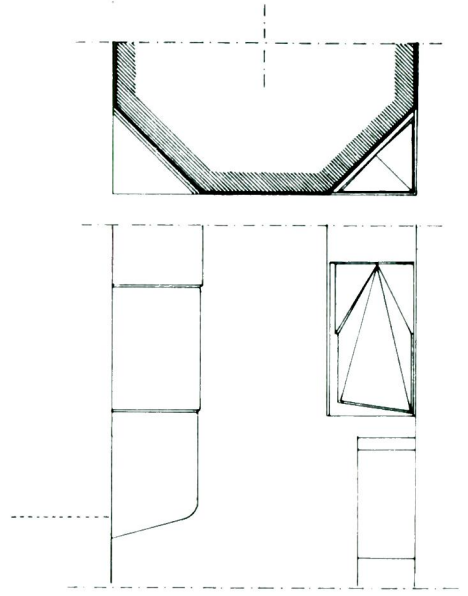

Res. 5 — Mimar Kasım'ın mezar kitabesinin kopyası

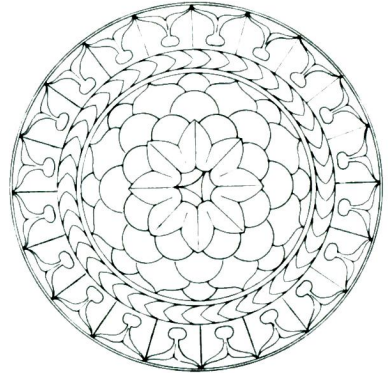
S. Eyice

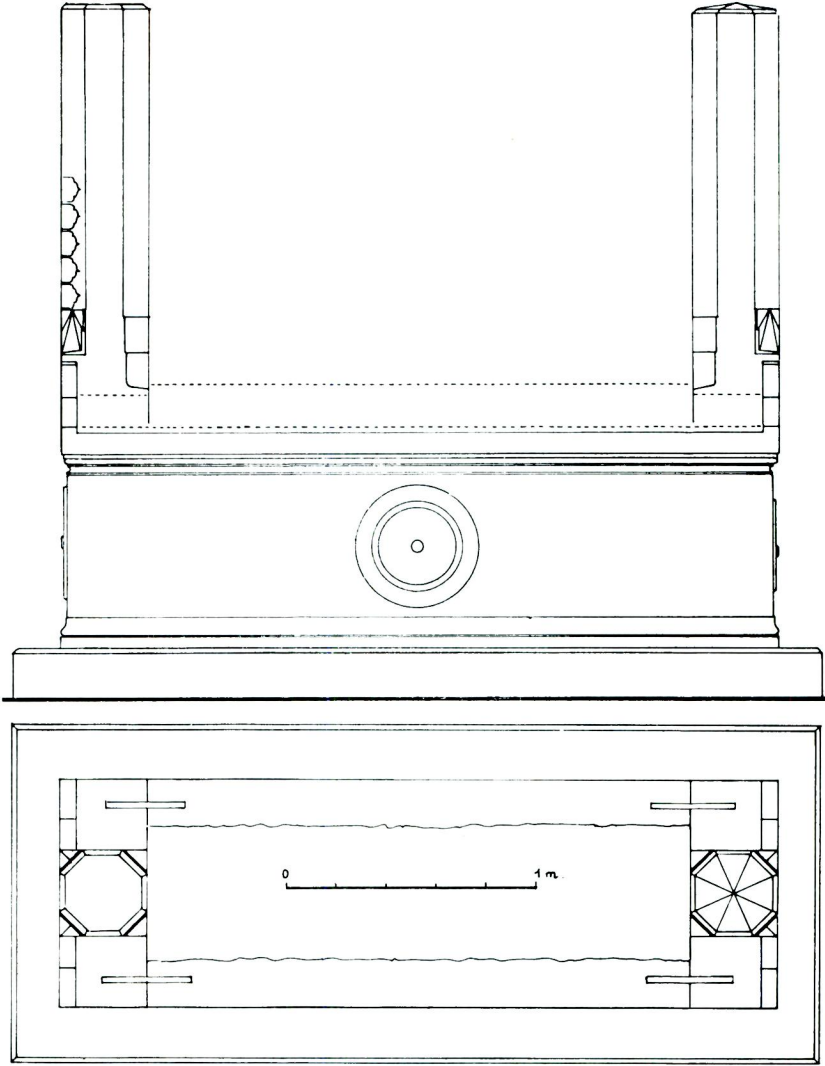
0 10 20 cm y 0

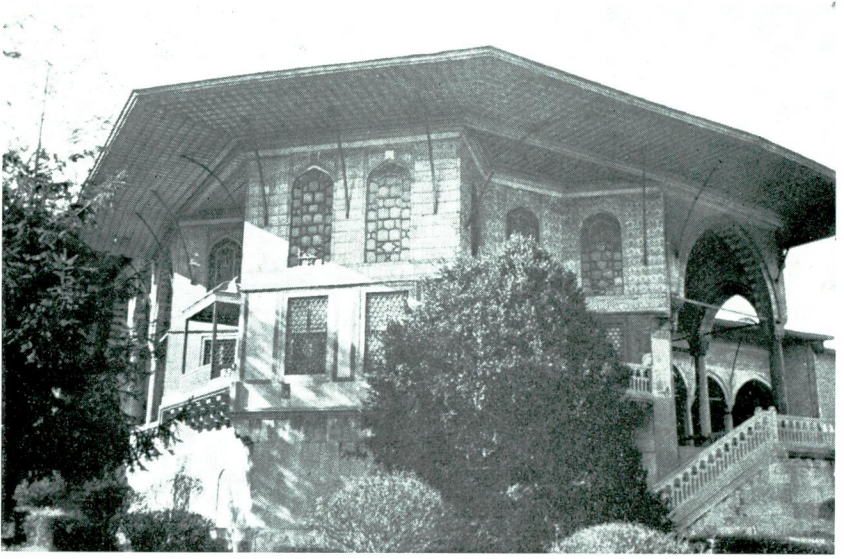
0 10 20 cm y 0

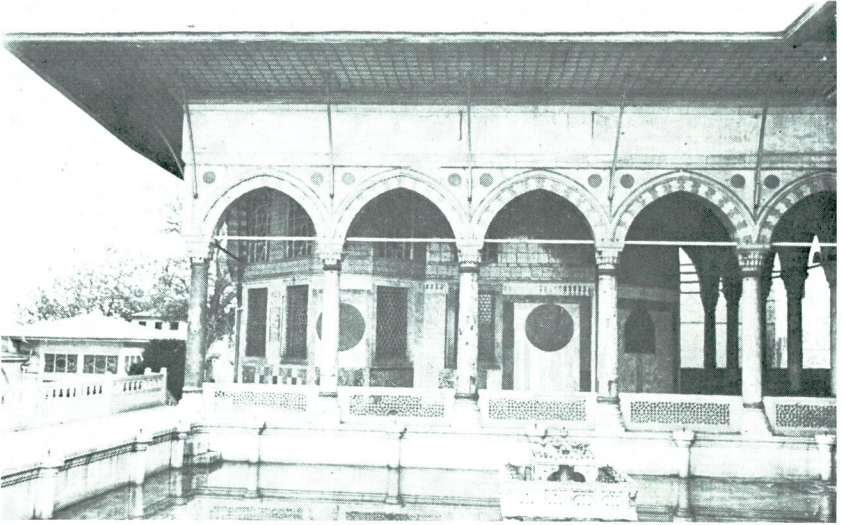
Res. 6 — Mimar Kasım'ın mezarının üzerindeki rozetler ve detay rölövesi
(çizen: Doç. Yük. müh. mim. Dr. Yılmaz Önge)

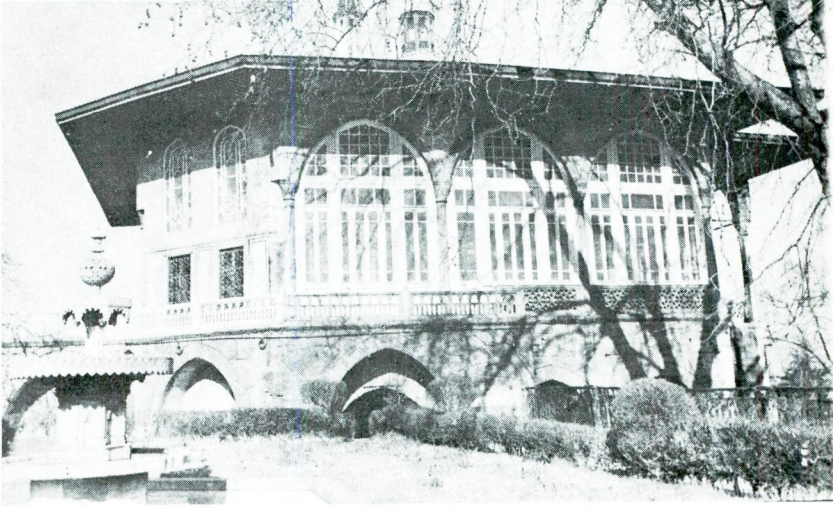
Res. 7 — Mimar Kasım'ın mezarının rölövesi
(çizen: Doç. Yük. müh. mim. Dr. Yılmaz Önge)

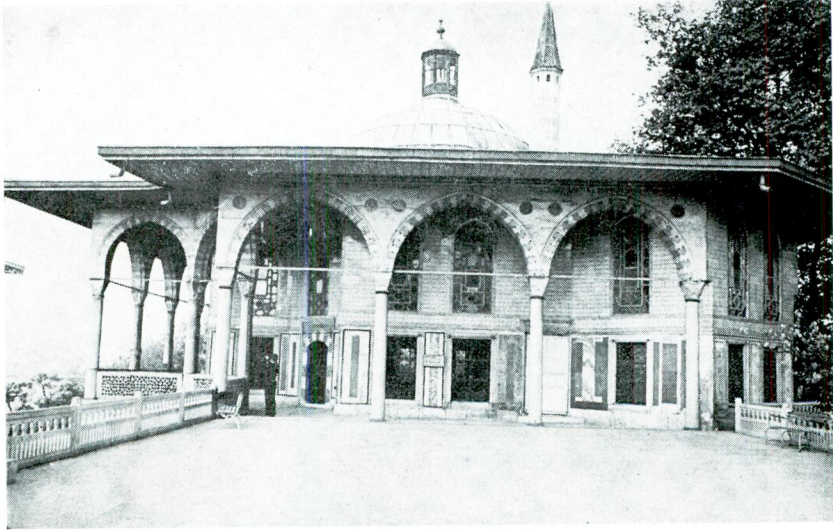
Res. 8 — Topkapı sarayında Revan köşkü

Res. 9 — Topkapı sarayında Revan köşkü

Res. 10 — Topkapı sarayında Bağdat köşkü

Res. 11 — Topkapı sarayında Bağdat köşkü

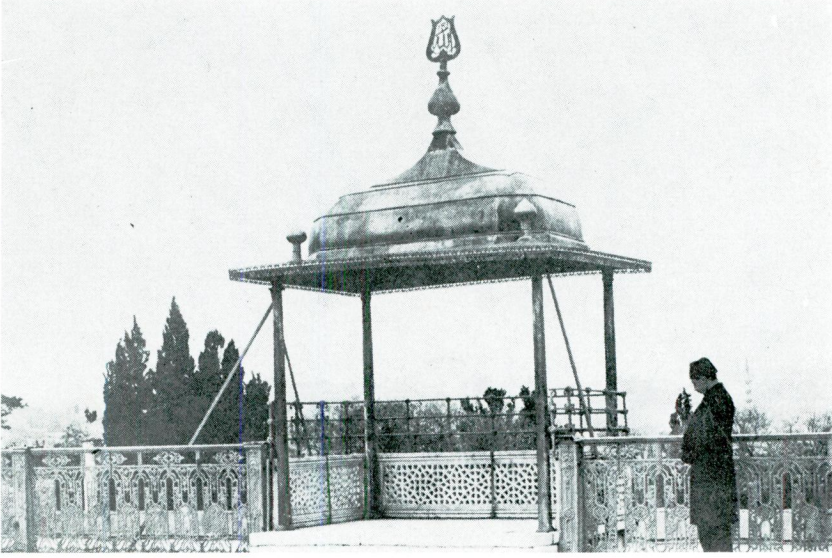
S. Eyice

Res. 12 — Topkapı sarayında
Bağdat köşkünün içi

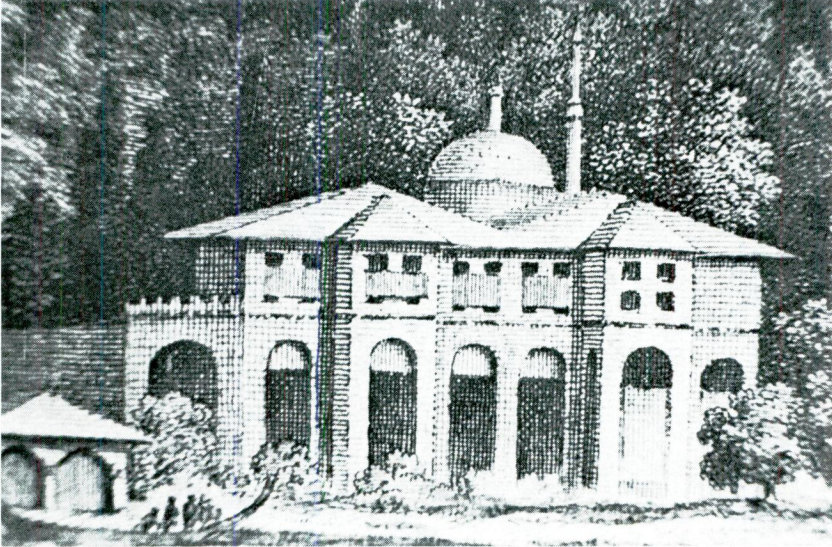

Res. 13 — Topkapı sarayında
Sultan İbrahim tarafından
yapılan Sünet Odası

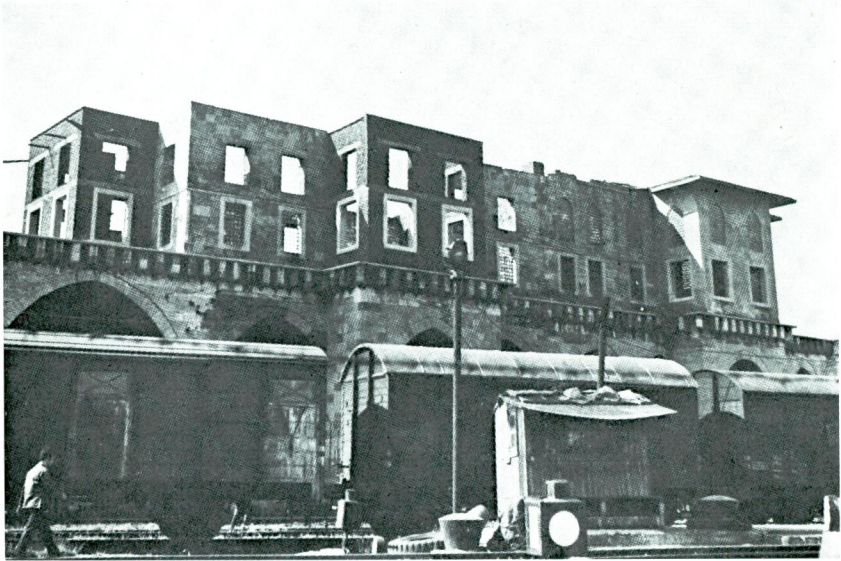
Res. 14 — Topkapı sarayında Sultan İbrahim'in İftariye kameriyesi
(Eski bir fotodan, şimdi parmaklıklar değişik biçimdedir)

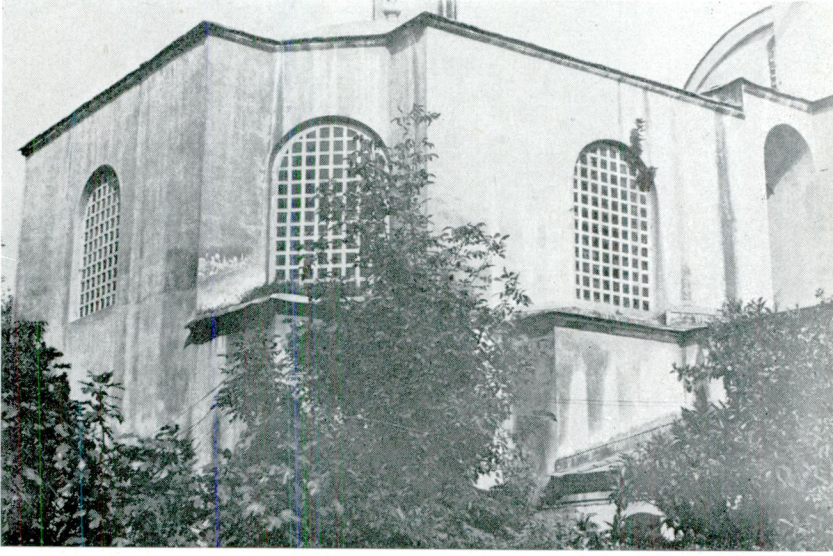
Res. 15 — Eski bir gravürde Sultan İbrahim'in yeniden yaptırdığı
Sepetçiler kasrı

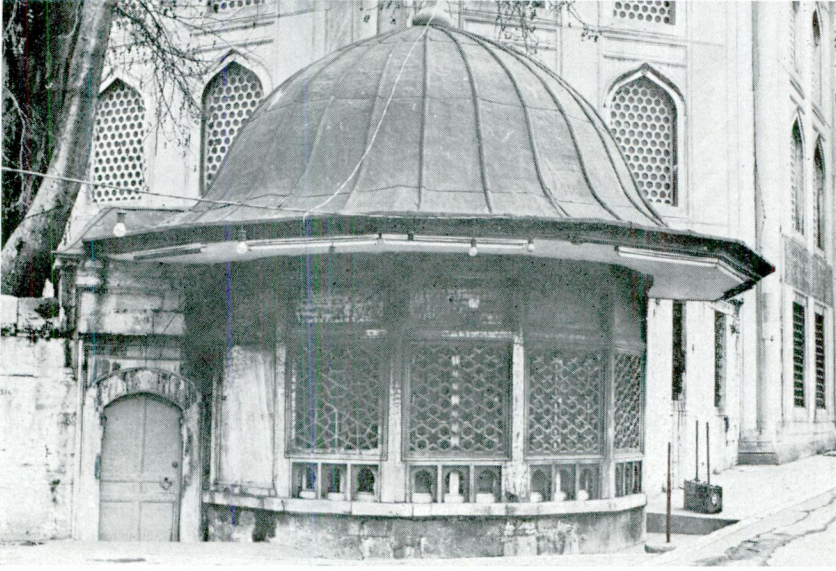
Res. 16 — Sepetçiler kırımının eski bir resmi

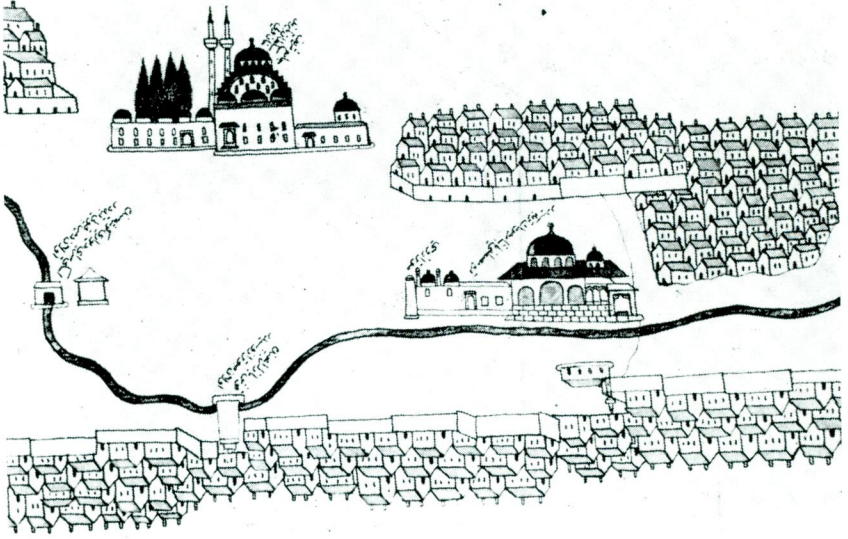
Res. 17 — Sepetçiler kırımının bugünkü durumu (1978)

Res. 18 — 1639'da Sultan Mustafa türbesi yapılan Ayasofya vaftizhanesi
(Sultan İbrahim de 1648'de buraya gömülmüştür)

Res. 19 — Ayasofya camii dış duvarı köşesindeki Sultan İbrahim sebili

Res. 20 — Eski bir suyolu haritasında Çarşıkapı'da Kemankeş Kara Mustafa Paşa külliyesi

Res. 21 — Çarşıkapı'da Kemankeş Kara Mustafa Paşa medresesi 1894 depreminden sonra (1956'da ortadan kaldırılmıştır)

Res. 22 — Karagömrük’de kiliseden çevrilme Kemankeş Mustafa Paşa
mescidi 1919 yangınından sonra
(Odalar camii de denilen bu eser ortadan kalkmıştır)

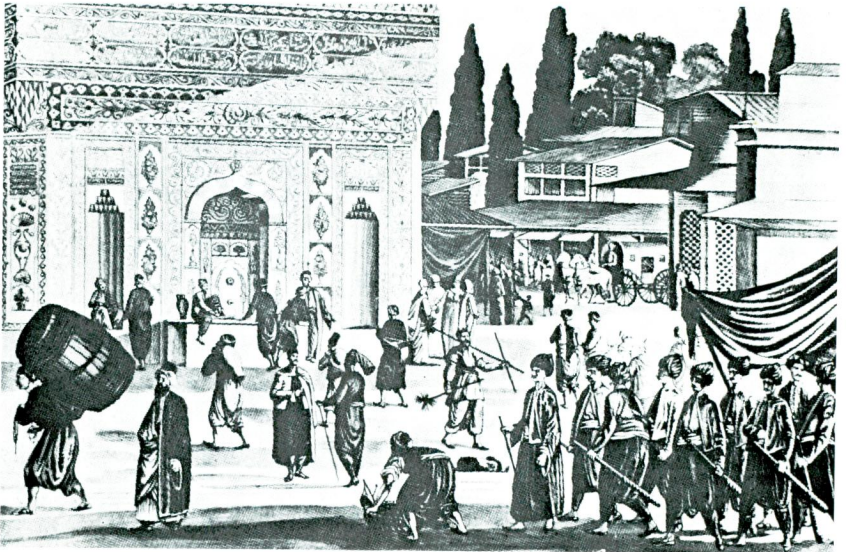
Res. 23 — Galata’da Kemankeş Mustafa Paşa camii (1978)

S. Eyice

Res. 24 — Tophane'de sebil
(Th. Allom'un gravürü)

Res. 25 — Aynı sebil
Melling'in gravüründe

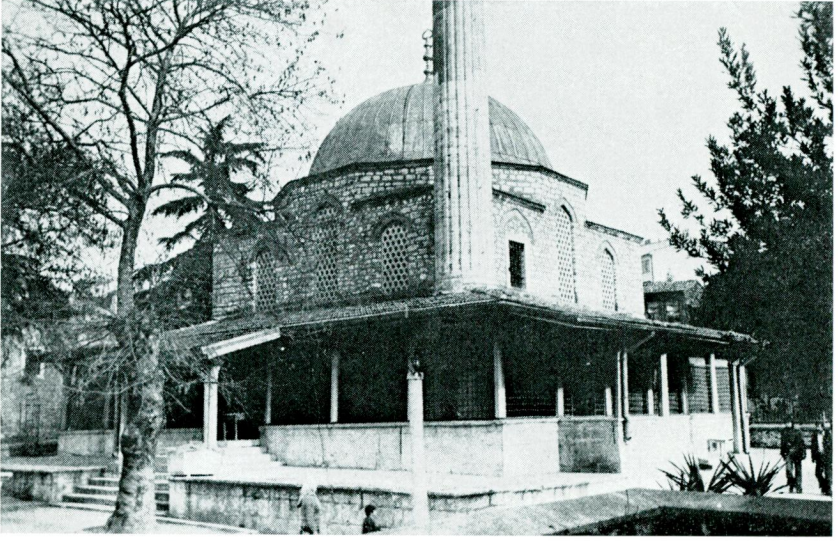

Res. 26 — W. Bartlett'in gravüründe Tophane sebili

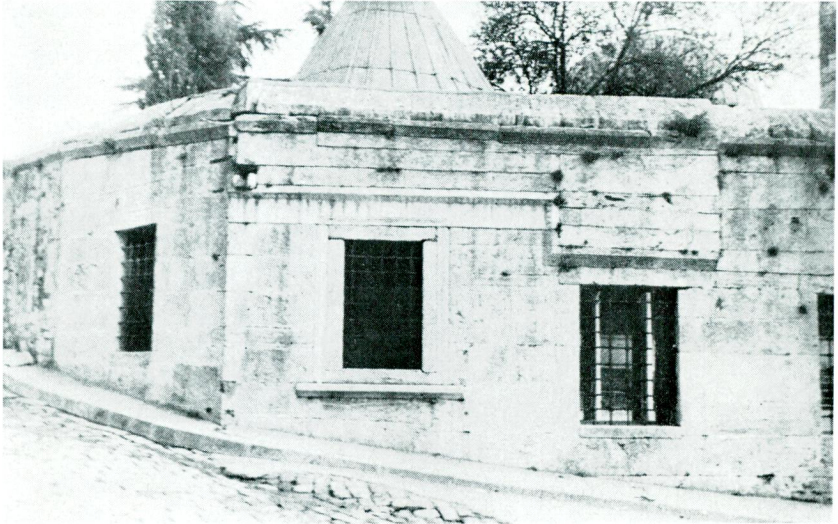

Res. 27 — Bugün karşı tarafta Kılıç Ali Paşa camii duvarı köşesinde olan sebil. Bu sebilin Kemankeş sebili olduğunu ve cadde genişletilirken şimdiki yerine taşındığını sanıyoruz

S. Eyice

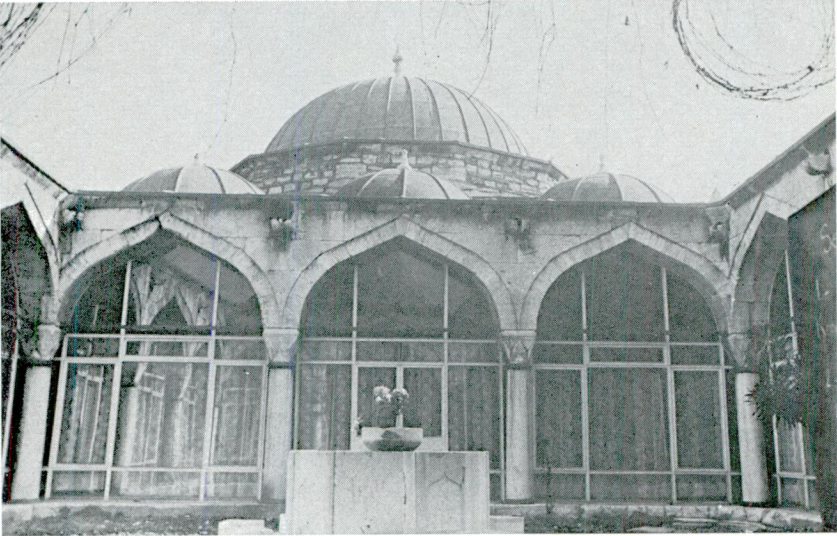
Res. 28 — Üsküdar'da Kösem Valide Sultan'ın camii (Çinili cami)

Res. 29 — Üsküdar'da Çinili cami sebili

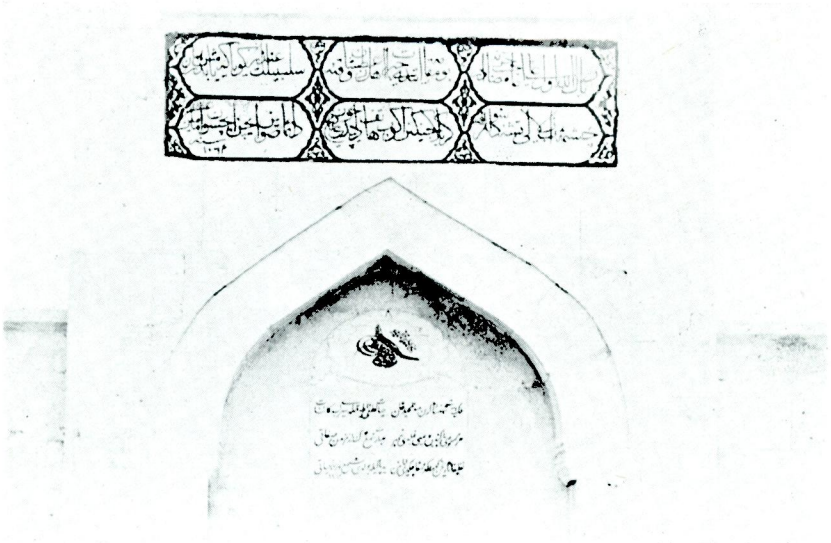
Res. 30 — İstanbul'da Haseki'de Bayram Paşa sebili

Res. 31 — Bayram Paşa medresesi

Res. 32 — Eyub Sultan türbesi yanında Kızlarağası Mustafa Ağa sebili (1623)

Res. 33 — Haydarpaşa - Salacak arasında Muhasip Ali Ağa çeşmesi (1653/54)

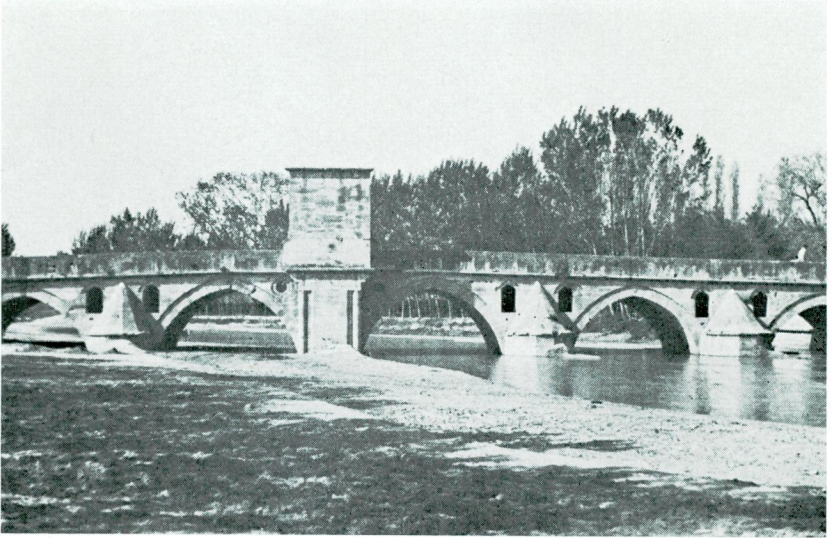
Res. 34 — Şehzadebaşı'nda Ebu'l-fazl Mahmud Efendi medresesi ve türbesi, 1954'de yıktırılmadan önce

Res. 35 — Şehzadebaşı'nda Ebu'l-fazl Mahmud Efendi medresesi kubbelerinde malakari nakışlar

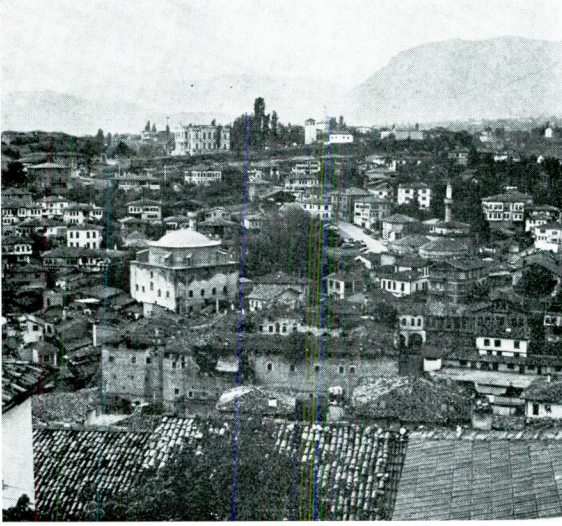

Res. 36 — İstanbul'da kiliseden çevrilme Fenâri İsa camiinde 1636 tarihinde yapılan malakârî süslemeli mihrap (1960'da ortadan kaldırılmıştır)

Res. 37 — İstanbul - Edirne yolu üzerinde Babaeski köprüsü

S. Eyice

Res. 38/39 — Safran-
bolu'da Cinci hanı
(foto, Zeki Sönmez)

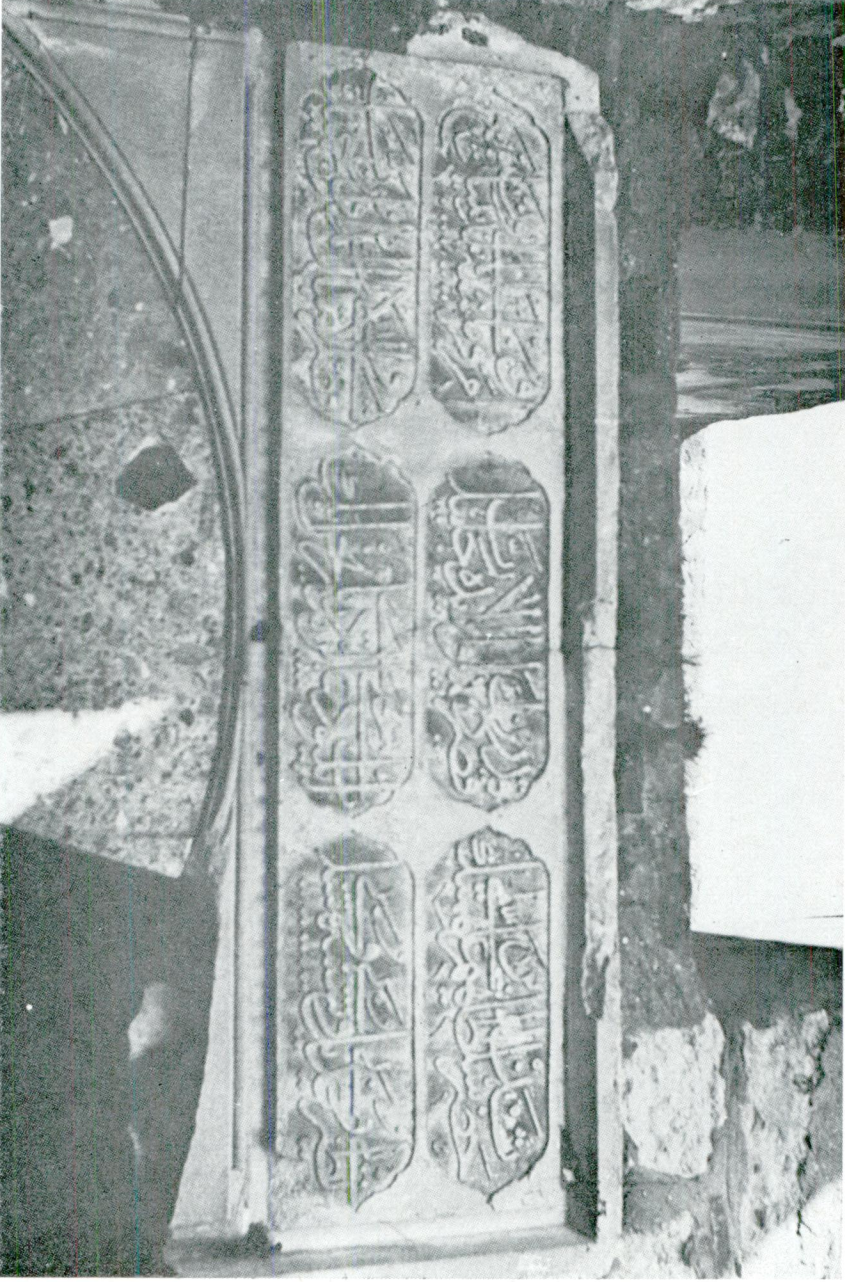
S. Eyice

Res. 40 — İstanbul'da Kösem Valide Sultan hanı

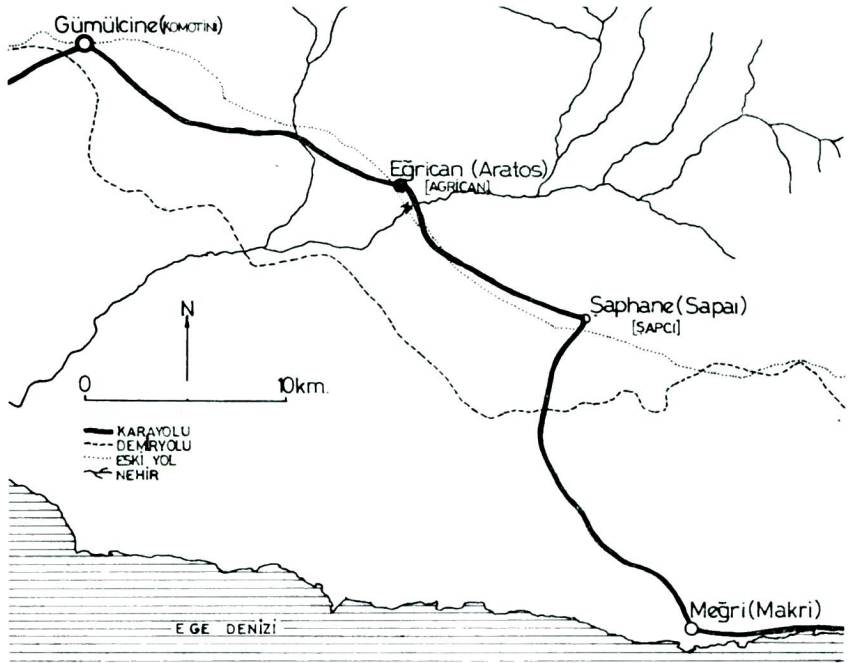

Res. 41 — Mimar Kasım Ağa'nın mührü
(Zarif Orgun tarafından yayınlanan fotoğraftan çizilmiştir)

Res. 42 — Sepetçiler köşkünün kitabesi (1978)

S. Eyice

Res. 43 — Hassa mimarı Kasım Ağa'nın kendi adına hayrat olarak köprü yaptırdığı Gümülcine yakınındaki Eğriçan köyünün yeri

Ağa'nın H. 1070 (= 1659/60)'da öldüğü ve yerine Meremmetçi Mustafa Ağa'nın⁸¹ atandığı genellikle kabul edilir ise de Kasım Ağa'nın Kıbrıs sürgününden döndükten sonra tekrar Mimarbaşı olduğuna dair bir bilgi yoktur. Gerçekten 1656'dan sonra ortadan kaybolmaktadır.

Mimar Kasım'ın mimar olarak kabiliyeti hakkında açık bir hükme varmak mümkün değildir. Yeni camiinin tamamlanmasındaki görevi karanlıktır. Eserleri de bilinmez. 1630-1660 yılları arasındaki her yapıyı ona bağlamak mümkün ise de, inandırıcı bir dayanaktan yoksun olan böyle bir iddia boşlukta kalmaktadır. Ancak bugün bir izi kalmamış olan Üsküdar Sarayı ahırları onundur. Hassa başmimarı olduğuna göre Ayasofya vaftizhanesinin Sultan I. Mustafa türbesi haline getirilmesinde de bir payı bulunmalıdır. Büyük ölçüde yakınlığı olan Sadrâzam Kara Mustafa Paşa, Cinci Hoca, Süleyman Paşa gibi ileri gelenlerin vakıflarında çalışmış olması akla yatkın gelir. Revan köşkü, Bağdad köşkü, İftariye kameriyesi, Çinili cami, Büyük

Esası 1218 de yapılan Sivas ile Malatya arasındaki Hekimhan Köprülü Mehmed Paşa tarafından H. Muharrem 1071 (= Eylül 1660) da bina nazırı Hasan Ağa eliyle tamir ettirilmiştir. Yanındaki cami ise H. 1072 (= 1661/62)'de yapılmıştır, bkz. K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin 1961, I, s. 66. Tamiri yaptıran Fazıl Mehmed Paşa olarak gösterilmiştir ki yanlıştır. Doğrusu ya Köprülü Mehmed Paşa veya Fazıl Ahmed Paşa olmalıdır.

⁸¹ Mimar Mustafa'nın Çanakkale Boğazında bazı kaleleri yaptığı bilinmektedir. Bu mimar hususunda o günlerde İstanbul'da olan A. Galland da adını belirtmeksizin bilgi vermektedir. bkz. A. Galland, *İstanbul'a ait günlük anılar 1672-1673* (Türk Tarih Kurumu yayını, II. seri, sayı 16 a) çev. Nahid Sırrı Örik, II Ankara 1973, s. 102: Galland, 1673 Ağustosunda Mimar ağanın, Gümrükçü ve Tersane Kâhyası ile Sakız'a gittiklerini öğrenmiştir, "Maksatları bir rivayete göre padişah için orada bir saray bina ettirmek, başka bir rivayete göre de Türklerin Malta yahut Sicilya üzerine girişmek ister gördükleri bir harekette kullanılmak üzere bir tersane yaptırmak imiş". Bu yıllarda İstanbul'da Yeni Valide (Yeni cami) caminin de inşaatı tamamlanmaktadır. Mimar Mustafa'nın Cibali'de Gül camii civarında Pîr Sultan tekkesi sokağı başında H. 1071 (= 1660/61) tarihli bir çeşmesi vardır, bkz. İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, s. 80, no. 79. Fakat kitabesinden anlaşıldığı kadarı ile, Mimar Mustafa Ağa'nın H. 1071'de vakfettiği beş masura suyu akıtan çeşme sonraları şimdiki biçimi ile değiştirilmiştir. Tarihî bir şahsiyetle ilgisi bakımından İstanbul'un korunması gerekli eski eserlerinden olan bu çeşme, 1978 yılı Mart ayı içinde arandığında bulunamamıştır. Sessizce yitirilip ortadan kaldırıldığını sanıyoruz. Kitabesinin ise ne olduğu öğrenilememiştir.

Valide hanı, Bayram Paşa külliyesi, Babaeski köprüsü gibi eserlerin onun olduğuna dair açık belgeler bir gün bulunacak olursa sanat tarihindeki yeri ve dolayısıyla değeri de ortaya konulmuş olacaktır. İstanbul'un çok büyük bir kısmını silip süpüren ve pek çok sanat eserini mahveden H. 1043 (= 1633) yangınından sonraki imar ve ihya işlerindeki rolünü de bilmiyoruz. Büyük yangın felâketlerinden sonra bütün ileri gelenler harap olan eserleri yeniden yaptırdıklarına göre Mimar Kasım'ın da bir şeyler yaptığına, restorasyonlarda payı olduğuna ihtimal verilebilir. Bu yangında harap olan Yenibahçe'de kiliseden çevrilme Fenârî İsa camii de 1636-1638 yılları arasında Sadrâzamlığa yükselen Bayram Paşa tarafından tamir ettirildiğinde, içinde bugün hâlâ görülen büyük klâsik Türk üslûbundaki kemerler yapılmış ve mihrabı çok güzel bir malakârî tezyinat ile bezenmiştir⁸². Aynı yıllarda İstanbul'da daha nice işler yapılmış olup bunlarda Mimar Kasım'ın bir hissesi olup olmadığını bilemiyoruz. Bu vesile ile, Mimar Sinan'dan sonraki klâsik devrin ikinci safhasındaki yıllarda çok gelişen sebil mimarisinde ve malakârî süslemede hangi mimarların hisseleri olduğunu da şimdilik aydınlığa çıkarmak mümkün olmadığı söylenebilir. Bütün bu küçük konular Türk sanatının çözüm bekleyen nice meselelerinden bir kaçıdır.

Şimdiki halde, Türk sanatının klâsik devrindeki Hassa Başmimarı Koca Kasım Ağa hakkında, yeni kaynaklar ve bilhassa belgeler bulunca kadar söylenebilecekler bu kadardır⁸³.

⁸² Eskiden Lips manastırı kilisesi olan bu yapı ve içindeki Türk kemerleri hakkında bkz. Semavi Eyice, *Son devir Bizans mimarisi, İstanbul'da Palaiologos'lar devri mimarisi*, İstanbul 1963, s. 12. Ayrıca bkz. Th. Macridy ve A. H. S. Megaw, C. Mango ile E. J. W. Hawkins *The Monastery of Lips (Fenari Isa camii) at Istanbul, "Dumbarton Oaks Papers"* XVIII (1964) s. 152-298, Bu mihrabın bir resmi için bkz. res. 47. Ne yazık ki, 1960 yıllarına doğru bu camii ihya edilirken bu değerli mihrap ihmal edilmiş ve son kalan parçaları da ortadan yok olmuştur.

⁸³ Son günlerde yayınlanan bir kitapta da Kasım Ağa mezarının bahsi geçmektedir, bkz. M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da gömülü meşhur adamlar (1453-1978)*, İstanbul 1979, s. 229'daki kısa açıklamada Yenicami mimarlarından olduğu yazılmıştır, s. 230'da ise mezartaşının bir fotosu bulunmaktadır.